

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE EDATLARLA KURULAN ZARF-FİİLLERİN İFADE VE İŞLEVLERİ

Kâmil TİKEN

Doktora tezimizin¹ kısa bir özetini vereceğimiz bu makalede, ifadeden hareketle yola çıkacak, ifadece yer yer benzerlikleri bulunan edatlar, bağlaçlar ve zarf-fiillerden benzerliği olanlar bir araya gelsinler diye, ifadelere göre sınıflandırarak bir başlık altında; ifadece apayrı bir durum gösteren ünlemleri ise, onlardan sonra -bunlar da ifadelerine göre sınıflandırılacak- ayrı bir başlık altında ele alacağız. Tabii bunlardan önce, özetlemesini yapacağımız tezimizin muhtevasını ve taradığımız eserleri belirtecek, kısaca edat ve zarf-fiillerin niteliği ile Türkçedeki yerlerinden bahsedecek, edatlarla zarf-fiil eklerini topluca zikredeceğiz. Bu çalışmanın sonunda da birkaç açıklamada ve “söz dizimi”yle ilgili birkaç teklifte bulunacağız².

TEZİN İÇİNDE YER ALAN BÖLÜMLER

“Giriş”te edat ve zarf-fiillerin niteliği, Türkçedeki yerleri ve Eski Anadolu Türkçesindeki durumları üzerinde kısaca durulmuş, daha sonra gelen inceleme bölümünde ise edatlar (çekim edatları, bağlaçlar, ünlemler başlıkları altında) ve zarf-fiiller (eklerine göre) alfabetik sırayla ele alınmıştır (Önce türeyişleri, kökenleri, Türk yazı dilinin diğer alanlarındaki kullanılışları vb. hakkında bilgiler verilip sonra ifade ve işlevleri üzerinde durularak). En sonda da eserin kullanışlı olması maksadıyla hazırlanmış bir “ifade indeksi” bulunmaktadır. (İndekste, taranılan metinlerden elde edilen hiçbir örnek atılmamış; ifade ve işlevlere geçmeden önce, her bir edatın ve zarf-fiil ekinin kaçar yerde geçtikleri belirtilmiş, yeterli sayıda örnek verildikten sonra da geriye kalanların sayfa ve

1 Kâmil Tiken, Eski Anadolu Türkçesinde Edat ve Zarf-fiillerin Fonksiyonları, tezi yöneten: Prof. Dr. A. Mertol Tulum, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, İstanbul, 1993 (Basılmamış Doktora Tezi).

2 Özetlemeyi yaparken bazı düzeltme ve değişikliklerde bulunacağımızı da hemen belirtelim.

beyit numaraları gösterilmiştir. Edatlar incelenirken hem ifade ve işlevlere göre hem de şekil bakımından, yani hangi hâllerden ve hangi tür kelimelerden sonra geldiklerine göre sınıflandırma yapılmıştır.

TARANAN ESERLER

SN: *Hoca Mes'ud b. Ahmed, Süheyl ü Nevbahar*, yayımlayan: J.H. Mordtmann, Hannover, 1925.

GN: *Âşık Paşa, Garibnâme* (ilk 2000 beyit), A. Mertol Tulum tarafından hazırlanan metin.

YZ: *Şeyyad Hamza, Yusuf u Zeliha*, nakleden: Dehri Dilçin, TDK Yayını, Ankara, 1946 (tıpkıbasım kısmı)

EDATLAR VE ZARF-FİİLLER

Görevli dil birlikleri üç bölüm oluşturur. Bunlar edatlar, bağlaçlar ve ünlemlerdir. Bir başka görüşe göre, edat olarak yalnızca çekim edatları kabul edilerek bağlaçları ile ünlemler, “bağlaçlar” ve “ünlemler” adı altında ayrıca ele alınmaktadır. Biz, görelî dil birliği deyince ilk aklımıza gelen ekler olduğu için işlevleri çekim ekleriyle hemen hemen aynı olan edatları birinci derecede dikkate almamıza rağmen tek başına yeterli şekilde kavram karşılamayan bağlaçlarla ünlemleri de ele alarak incelememize hepsini dahil ettik.

İşlevleri bakımından özellikle vasıta, eşitlik ve yön eklerine, nadiren de yönelme, bulunma ve çıkma eklerine yakınlık gösteren edatlar, Türkçede esas itibarıyla kelime sonuna gelirler; fakat XIII.-XX. yüzyıllar arasında Farsçanın etkisiyle Farsça ve Türkçe birkaç ön edatın kullanıldığı da görülmektedir.

Bağlaçların başlıca vazifesi kelime, kelime grubu ve cümleleri birbirine bağlamaktır. Eski Türkçede bağlaç az sayıda olduğu hâlde XX. yüzyıla kadar olan sonraki devre ve alanlarda haddinden fazla görülmektedir. Bunda Farsça ve Arapçanın, özellikle Farsçanın büyük rolü olmuş, bu dillerden pek çok bağlaç alınmıştır. Tabiatıyla Türkçe kendi bünyesinden de bağlaçlar ortaya çıkarmaya devam etmiştir. Türkçe, girişik birleşik cümlesi, tümlene birleşik cümlesine oranla öncelikli bir dil olduğundan yabancı asıllı olsun olmasın bazı türdeki bağlaçları, sözgelişi, zaman ifadesi taşıyanları benimsememektedir; nitekim sade Türkçenin hâkim olduğu Türkiye Türkçesinde, pek fazla rastlanmayanların bir kısmı, zaman ifadesi taşıyan bağlaçlardır.

Ünlemler duygu, hitap, tabiat, sesi ve taklit ifade eden kelimelerdir. Bir kısmı başka kelime türleriyle ilişkisi olmayan tabiat sesi, taklit v.s. ifade eden kelimelerle duygu ve hitap için öteden beri ünlem olarak kullanılan kelime ve seslerden; bir kısmı ise ünlemleşmiş isimlerle fiiller (cümle)'den teşekkül etmiştir. En çok kullanılanları, kökenleri ne olursa olsun, duygu ifade edenleridir. Duygu ifade eden bu ünlemlerin bazıları tek başlarına söylenirken bile, söyleniş sebebi bilinmedikçe yahut ardınca açıklayıcı bir söz getirilmedikçe ne anlama geldikleri anlaşılammakla birlikte, bir hüküm ifade eder; bazıları ise yalnızca cümle içerisinde kullanılır ve içinde yer aldığı cümle hükmünü destekler veya pekiştirir.

Zarf-fiiller, ulama zarf-fiili olma durumları hariç, hareket ifadeli fiil zarflarıdır. Ulama zarf-fiili olduklarında fiile (fiilimsi veya çekimli fiil) zarf olarak bağlı olmayıp onunla, fonksiyonlarını yüklenerek sıralama, zıtlık v.b. ifadelerle yan yana bağlantılı olurlar. Söz gelişi koşup (gitmek), düşünerek (söylemek), söylemeden (anlamak), gidince (görmek), geçerken (uğramak) örneklerindeki zarf-fiiller fiile zarf olarak bağlı; fakat gidip (gelmek), gitmişken (görememek) örneklerindeki zarf-fiiller ise ulama zarf-fiili durumunda olup fiile zarf olarak bağlı değildir. Zarf-fiillerin, birleşik fiil teşkil ederken asıl işlevleriyle, zarf işlevleri yüklediklerini de belirtmeden geçmeyelim.

Zarf-fiillerin, basit şekilleri yanında, “iken”li birleşik zarf-fiil başta olmak üzere, sıfat-fiil veya isim-fiillerle edatlardan yahut da sadece sıfat-fiillerle “gün”, “zaman”, “vakit”, “takdir-de” gibi isimlerden oluşmuş birleşik şekilleri de bulunmaktadır. Biz bu özetleme çalışmasında basit şekillerle “iken”li ve edatlı birleşik şekilleri vermek durumundayız.³

İNCELEDİĞİMİZ EDAT VE ZARF-FİİLLER

1. **Edatlar:** artuk/artug/artuh, aşa, aşaga, ayru, ayruk/ayruhsı, berü/beri, bile/birle, çak/çah, çün/çü, dahı?, dapa, degin/degi/dek, deñlü, diyü, gibi/bigı, girü, göre, hem-çü/hem-çün, içerü/içre, için, ile/ilen, ilerü, kadar, nitekim/niteki/nitesi kim, öñ, öñdin, öte, ötrü, saru, sıra, soñra, tâ, taşra/daşra, togru, üzre/üzere, yaña, yokaru, yöre.
2. **Bağlaçlar:** amma andan, andan ki, andan soñra, anuñiçün, anuñ-içün kim/anuñ'çün ki, bile/birle, bundan ötrü, bu resm-ile, çi...çi, çünkü/çünkü/çün/çü, dahı/dakı/dak, dahı...dahı, de, degül, degül...dahı/degül...hem, degül kim, dırsen, eger/ger/v'eger, eger...eger

³ Edatlar ile kurulanları arasında değerlendireceğim.

(v'eger/ger)//ger...ger...//ger...vü-ger, evit, eyle ki/eyle kim, eyle olsa, gerçi /gerçi kim/egerçi / egerçi ki/çü-ger, gerek ... gerek / gerekse ... gerek /gerek...ger, gerekse, hele, hem, hem dahı/dahı hem/vü hem, hem...hem.../hem...hem dahı, hod/hoz/ho, hoş, ile/ilen, illâ/illâ kim/ille, imdi, ise, kaçan/kaçan kim, ki/kim, lîkin/lîki/lîk/velîkin/velî, meger/meger ki/meger kim, ne dahı/ne hem/ne, ne hod/ne ho, ne...ne.../ne...ne ho (d)/ne...ni, niçe ki(kim)/nice kim/niçeme/niceme/niçeme ki(kim), nitekim/niteki, ol sebebden, pes, şol sebebden kim, tâ/tâ ki/tâ kim, uş, ve/vü/u/ü, v'eger nî, veya/vüya, ya, ya dahı, yahod/yahoz/yaho/veyahoz, ya'nı/ya'nı kim, ya(yahoz)...ya(yahoz/veya/yaho)//ya...ya (veya)...yaho (ya/yahoz), yoh eyle ki, yok/yoh, yoksa/yohsa, zîrâ ki/zîra kim/zîre/zîre kim.

3. **Ünlemler:** a, -â, acab/î acab-iy acab, âh, ahsent-şâ-bâş, belî, billa, çah, dirîg/î dirîg/dirîgâ/î dirîgâ/dirîgâ ki, eyâ, ha/ha ki, hâşa/hâşa ki/hâşa kim, hây, hayf/î hayf/zihî hayf ki/zihî hayf kim, hele, hey, heyhât, hunük, inşa'allah/inşa'allah kim, iy/î, iy hoşâ, kanı, keşke/kaşki/kâşke/î kâşke, ki-iki- (<erki), mı/mi, n'olaydı/n'olaydı ki/n'ola kim, ola, pes, sakın/sakın kim, şâbâş/î şâbâş/î hezârân şâbâş, şalla, şükür/şükür kim/hezârân şükür/zihî şükür, tebârekallah, uşda/uşta/işde/işte, vah, vây, yâ (Arapça), ya (Farsça asıllı), y'nı, yoh, yoksa, zihî, zinhâr.
4. **Zarf-fiiller:** -a'lı zf., -alı'lı zf., -arak'lı zf., -dukça'lı zf., dukda'lı zf., -ı'lı zf., -ıcağaz'lı zf., -ıcak'lı zf., -ınca'lı zf., -ıncagaz'lı zf., -ıncak'lı zf., -ışın'lı zf., i-ken'li zf., -madın'lı zf., -mayın'lı zf., -mazın'lı zf., -u'lu zf., -uban'lı/-ubanı'lı/-ubanın'lı/-ubanın'lu zf., -up'lu zf.

İFADEDE SINIFLANDIRMA

(Yazının uzun olmaması için sınıflandırma sırasında her edat ve zarf-fiil kullanılmasına örnek veremeyeceğiz.)

A. EDATLAR, BAĞLAÇLAR VE ZARF-FİİLLERLE İLGİLİ BÖLÜM:

Açıklama İfadesiyle: “Eyle ki/eyle kim”, “pes” ve “ya'nı/ya'nı kim” bağlaçları cümle bağlayıcısı olarak cümleler arasında yan yana bağlantı kurmaktadır: Ma'nıyı bu dil beyân eyleyimez/Eyle kim gönüldedür söyleyimez (GN, 96b. 23). Özi göyündi eyle ki yandı canı (YZ, 26.14)// Şohbatı dün gün bularuñ nefsi-ile/Ya'nı ceng itmek dilerler nefsi-ile (GN, 89a. 34).

Aksi Şart İfadesiyle: “Degül kim”, “v’eger nî”, “yoh eyle ki” ve “yoksa/yohsa” bağlaçları cümle bağlayıcısı olarak sonraki cümleyi önceki cümleye bağlamaktadır: (Ki lafzan-be-lafz eyledüm tercüme) Degül kim başaramazdum idimedüm (SN, 372.10). Digil togru v’eger ni kesilür başuñ (SN, 326. 4). Tevbe kılıñ bu işe gelüñ yola/Yoksa Tañrı’dan gelür size belâ (YZ, 7.1).

Bakış Açısı İfadesiyle: “İçün” edatının “-e göre, -e kalırsa, -e sorulursa, -den yana, bakımından” anlamında oluşturduğu edat grubu hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Bilmeyen’çün hod ne gam var ve’s-selâm (GN, 92b.51).

Başkalık İfadesiyle: “Artuk”, “ayru” ve “ayruk/ayruhsı” çekim edatlarının “-den başka” anlamında oluşturdukları edat grupları sıfat durumunda bulunmaktadır: Kayğudan artuk ol baña hiç nesne virmedi (SN, 95.15).//Hak’dan ayru nesneye tapmadılar (GN, 81a.22). Dağı bilmezem bundan ayruhsı ‘ayb (SN, 134.1).

“Artug”un teşkil ettiği edat grubu özne durumunda bulunmaktadır: Halâlumdan artuğı saña halâl (SN, 306.4).

Bedel İfadesiyle: “ile” edatının “karşılığı, karşılığında” anlamında teşkil ettiği edat grubu hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Bu deñlü bahâ-y-ıla almaya kız (SN, 210.2). Nitekim gevher alınmaz pul-ıla (GN, 92b.42). Degme cân-ıla liķā mı alınur (GN, 92b. 50).01 pul-ıla bunlar şatu eyledi (YZ, 15.11).

Beklenmezlikli İlâve İfadesiyle: “Bile”, “dahı”, “hem” ve “hoz” bağlaçları, sonuna geldikleri isim unsurunu daha önce geçebilecek başka bir isim unsuruna bağlamaktadır: ‘Aşık anuñ kılı durur yol bile (GN, 87a.15).//Gemiden dağı öte geçeridi (SN, 253.3).

Belirtme İfadesiyle: “Dahı” ve “de” bağlaçları “de” anlamında iyelik ekli sayı isminin veya sıfatı sayı sıfatı olan iyelik ekli ismin sonunda mevcudun söz konusu sayının gösterdiği miktardan ibaret olduğunu -bu ifade iyelik ekli “bir” sayısı veya sıfatı “bir” sayı sıfatı olan iyelik ekli ismin sonundayken olmaz-belirtmektedir: İkinin dağı gördi vü bildi (SN, 307.8). İki yanı dağı tatlık oldırur (YZ, 101.15).//İkisi de şuçlu oldı nâ-gehân (GN, 87a.25).

Birlikte Oluş İfadesiyle: “bile/birle” ve “ile” edatlarının “ile birlikte” anlamında oluşturdukları edat grupları hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: İki oğlı bile çeri yasayup (SN, 167.12). Vaqtı geldi başı birle dirdiler (YZ, 56.5).//Çeri-y-ile bârı-aña degin varam (SN, 48.6).

Bitim İfadesiyle: 1. a. “Degin/dek” ve “tâ” çekim edatlarının “-e kadar” anlamında oluşturdukları edat grupları zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Giceye degin anda katlandılar (SN, 62.11). Zîre kim kırk yaşa dek menzil olur (GN, 97b.26)//Adı kaldı âlem içre tâ ebed (GN, 81a. 28). Ol zamandan tâ kıyâmat günine/Bir durur her kim gelüp bitdi dine (GN, 81b. 46)// 1.b) “degin/degi” çekim edatlarının “-e kadar” anlamında oluşturdukları edat grupları yer-yön zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Binüp ata şâra degin varayım (SN, 73. 4). Yûsuf’ı Zelîha kıomaz kıapuya degi (YZ, 37.9). ///. 2. “-ıcak”lı, “-ınca”lı ve “-up”lu zarf-fiiller “-ıncaya kadar” anlamında zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Semizleri yir tükedür dolıcak (YZ, 48. 4)//Dükeline toynca bağışladı (SN, 85.1). //Tâ cânımı umac idüp öñinde görmedi (SN, 95.12).

Bulunma İfadesiyle: “Üzre” çekim edatının “üzerinde, üstünde, -de” anlamında; “yana” çekim edatının “tarafıta, -de” anlamında; “yöre” çekim edatının “çevresinde, -de” anlamında teşkil ettiği edat grubu dolaylı tümleç olarak fiile bağlanmaktadır: Etmek yapar başı üzre götürür (YZ, 42.15)//Anıhtarı üstin yaña aşlu-y-ıdı (SN, 34. 2)//Hoca dağı çevrinür kıuyu yöre (YZ, 13. 2).

Çıkma İfadesiyle: “Yana” çekim edatının “-den taraf” anlamında teşkil ettiği edat grubu çıkma eki alarak dolaylı tümleç olarak fiile bağlanmaktadır: Dâymâ bizden yañadın şuş durur (GN, 87a. 44).

Devamda Gerçekleşme İfadesiyle: 1) “Çün/çü”, “meger/meger kim” bağlaçları “vaktâ ki, -r iken, -dığı sbırada” anlamında yardımcı cümleyi ana cümleye bağlamaktadır: Çü dün buçuğı oldı ağaçdan bağar (SN, 195.7). ///. 2. “-a” lı, “-ıcagaz” lı, “-ıcak”lı, “-ınca”lı, “iken”li, “-u”lu ve “-uban”lı zarf-fiiller “-ıncaya kadar, -r iken, -dığı/olduğı sırada” anlamında zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Güvencüm gözüm göre iredüm (SN, 342.1)//Çıkarıcağaz gitmiş-idi ögi (SN, 214. 4)//Tonatmış-ıdı hey diyince atın (SN, 294.11)//Bu sözde-y-iken geldi nâgeh habar (SN, 166.8). Uyrken elinden at aldığını (SN, 251.12). // Ya isteyü anuñ yolında ölem (SN, 309.8)//Kedirğa içinde kıutuban karâr/Bu endîşeye ğark-ıdı Nevbahâr (SN, 211.19).

Devam Şartına Bağlı Artma İfadesiyle: “-a”lı ve “-dukça”lı zarf-fiiller “-dığı sürece” anlamında zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Bağa bağa uş kıamu kıaldı kı taña (SN, 239.14)//. Kı ölçerdüğünce yanar odı (SN, 134. 6). Dağı varduğınca kıabardı savaş (SN, 172.1). Gördüğünce mü’minün arta nurı (YZ, 55.9).

Devam Şartına Bağlı Devam İfadesiyle: 1. “niçe ki(kim)/nice kim” bağlama edatları “ne kadar ki, -dığı sürece” anlamında yardımcı cümleyi ana

cümleye bağlamaktadır: Niçe kim diri olasin kıl didi (GN, 82b. 27).///2) “-dukça”lı zarf-fiil “-dığı sürece” anlamında zaman zarfı olmaktadır: Arayalum olduçça tağ u yaban (SN, 180.12).

Derece İfadesiyle: “-dukça”lı zarf-fiil “-dığı kadar” anlamında; “-u”lu zarf-fiil “-acak kadar” anlamında miktar zarfı olmaktadır: Güç yitdükçe bunlar toğru gider (GN, 95b. 34).//Görür döşegin ısladu derlemiş (SN, 60.2).

Farazi Karşılaştırma İfadesiyle: 1. a. “Gibi/bigi”, “hem-çü/hem-çün” (ön ed.) ve “nitekim/niteki/nitesi kim” (ön ed.) edatlarının “-e benzer şekilde, -i andırır şekilde” anlamında oluşturdukları edat grupları hal zarfı olmaktadır: Uçuşlu bigi düşdi şu içine (SN, 96.8).//Sen dağı ol yir gibi kılğıl sücûd (GN, 87b.20).//Nur virür orta yirde hem-çü şem’ (GN, 86b.25).//Ölürem nitekim kuruda balık (SN, 53.4).//1.b. “bigi”nin aynı anlamda teşkil ettiği edat grubu sıfat olmaktadır: Şarardı şol gül bigi tâze yüzi (SN, 82.14).// 1. c. “gibi/bigi”nin aynı anlamda teşkil ettikleri edat grupları yüklem ismi olmaktadır: Çah ol gül bigidür ki tizcek şolar (SN, 320.1).// 1.d. “bigi”nin “-e benzetir şekilde, -i andırır şekilde” anlamında teşkil ettiği edat grubu hâl zarfı olmaktadır: Dutup kanlu bigi sürürler anı (SN, 263.3)./// 2. “Nitekim” bağlama edatı “nasıl ki, -dığı/-mesi gibi, -mesini andırır şekilde” anlamında yardımcı cümleyi ana cümleye bağlamaktadır: Gülümsündi işidicek Nevbahâr/Nitekim gelür gül olıcağ bahâr (SN, 125.2).

Fazlalık İfadesiyle: 1. a. “Artuk”, “içerü” ve “ilerü” edatlarının “-den fazla” anlamında oluşturdukları edat grupları miktar zarfı olmaktadır: Şâzılığdan artuk olur bî-gümân (GN, 97b. 40).//Beni ol canından içerü sever (SN, 152. 9).//Ölümden ilerü ölüm olmaz (SN, 170. 4).// 1.b. “Artuk”un teşkil ettiği grup sıfat ve yüklem ismi de olmaktadır: Bu üçünden artuk sözüm var benüm (SN, 330.10).//Adı Taymus yüz yigiden artuk süsi (YZ, 22.13).

Gaye İfadesiyle: 1. a. “İçün”, “karşu”, “üzre” ve “yaña” edatlarının “için/-nın için, yoluna, uğruna, -nın yoluna/uğruna” anlamında oluşturdukları edat grupları hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Bu bir gün-içün bislediler bizi (SN, 169.12). Bunlaruñ’çün urılupdur nüh felek (GN, 91b. 33). Dün gün anuñ-içün iñletmegil (YZ, 48.15).//Aña karşu sığadı Yûsuf kolın (YZ, 70.9).//Şehr içinde bay yoksul kalmadı/Ki Yusuf üzre dirilüben gelmedi (YZ, 25.13).//Niçün kayğu andın yaña yiyile (SN, 304.7). Gey du’añ olsun senüñ andan yaña (YZ, 47.2).// 1. aa. “içün” çekim edatı “gaysiyle, maksadıyla” anlamında Türkçe veya Arapça isim-fiillerle birleşik zarf-fiil teşkil etmektedir: Ki varmağ-içün Çin’e girem yola (SN, 48.5). Geldi bunlar bislemeg-içün teni (GN, 93a.32). Cümlesi bir iş (yapmak)-içün geldi bular (GN, 82b.10). Can

Hakk'a kulluğ (etmek)-içün gelmiş durur (GN, 93a.33). Kişi kim vefâ-y-içün oynaya baş (SN, 307.15)//.1.b. "diyü" çekim edatının "-mesi için/gayesiyle/maksadıyla" anlamında teşkil ettiği edat grubu da hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Delim kuş düşe diyü kurdı tuzağ (SN, 263.12). Kaçmasun diye Yusuf'ı bağladı (YZ, 16.7)//. 2. "andan ki", "anuñ'çün ki", "ki/kim" ve "tâ/tâ ki/tâ kim" bağlama edatları "-mek/-mesi için, diye, -sın diye" anlamında yardımcı cümleyi ana cümleye bağlamaktadır: Yaş olsun göz andan ki qoriya baş (SN, 223.11)//Dürişgil ki tiz bitüresin işi (SN, 89.8). Dartışurlar kim kıllalar anı kul (GN, 89a.38). Küyerdi ki aħşam kaçan ola uş (SN, 130.8). Buyruk itdi kim bu şehrden daşra çık (YZ, 57.2)//Yarlıg eyle tâ ki, Hakk'a iresin (GN, 83a.8). İşid imdi eydeyim ol hâlî ben/Tâ bilesin işbu kıl u kâlî sen (GN, 96a.40). Eytdi destur vir baña tâ kim varam (YZ, 11.9)//. 3. "-a"lı, "-ıcak"lı ve "-u"lu zarf-fiiller "-mak için, -sın diye" anlamında hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Biz tağılmışduğ geyige oğ ata (YZ, 9.12)//Çü lâğ olıcak yire toħm ekmeñüz (SN, 358.7)//Yay güninde yaylagu gölge kova (GN, 97b.4).

Gerçek Karşılaştırma İfadesiyle: 1. a. "Gibi/bigî" edatlarının "-e denk/eş/benzer" anlamında meydana getirdikleri edat grupları sıfat durumunda bulunmaktadır: Ben ol gördüğüm kız bigî canavar (SN, 257.14). Kendü gibi bir şu-y-ıla irişür (GN, 83b.13)//. 1. aa. "gibi/bigî'nin aynı anlamda teşkil ettikleri edat grupları özne durumunda bulunmaktadır: Ki 'âlem-de anuñ bigî az ola (SN, 32.15). Biñ benüm gibi saña olsun gulâm (YZ, 41.6)//. 1.ab. "bigî'nin aynı anlamda teşkil ettiği edat grubu nesne durumunda bulunmaktadır: Kimesne anuñ bigî hiç görmemiş (SN, 31.8)//.1.ac. "gibi/bigî'nin "durumunda olan" anlamında teşkil ettiği edat grubu sıfat durumunda bulunmaktadır: Senüñ bigî bir kimsenem var-iken (SN, 126.12). Senüñ gibi mel'un katında ola (SN, 208.5)//. 1.ad. "bigî'nin aynı anlamda teşkil ettiği edat grubu özne durumunda bulunmaktadır: Nazîri bigî olmaya 'aşrda (SN, 338.15)//. 1. ae."bigî'nin aynı anlamda teşkil ettiği edat grubu çıkma eki alıp dolaylı tümleç olmaktadır: Benüm bigiden gürz ü ya kılıç um (SN, 181.4). // 1.af. "bigî'nin "şekilde, -e uygun" anlamında teşkil ettiği edat grubu sıfat durumunda bulunmaktadır: Diledügi bigî oda düzdügin (SN, 328.7)//. 1.ag. "bigî'nin "-e yaraşır şekildi" anlamında teşkil ettiği edat grubu hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Dürişdüñ başarduñ iş er bigî (SN, 350.9). // 1.ah. "gibi/bigî'nin ilgi ekli işaret zamirleriyle teşkil ettikleri birleşikler "öyle/böyle/şöyle" anlamına gelmekte ve sıfat durumunda bulunmaktadır: Anuñ bigî güneş baña toğdı (SN, 105.4). Hemîşe bunuñ bigî gün isterem (SN, 170.10). Şunuñ bigî er nâgeh oldı telef (SN, 183.8). Anuñ gibi şarp iş itmişdüm (SN, 246.2. //1.aı. "gibi/bigî'nin aynı anlamda ilgi ekli zamirle teşkil ettikleri birleşikler yüklem ismi durumunda bulunmaktadır: Yaramaz kişiler-ile rûzigâr/Gaçürmek çağ anuñ bigidür î yâr

(SN, 268.11). *Ƙamuñuzuñ işi uş bunuñ gibi* (YZ, 88. 3). // 1.ai. “bigi”nin aynı anlamda ilgi ekli zamirle teşkil ettiği birleşik hâl zarfı durumunda bulunmaktadır: *Şunuñ bigi ğark olmışam vah n’idem* (SN, 13.11). *Bunuñ bigi anuñ bigi işledüm* (SN, 327. 3)//. 1.b. “deñlü” ve “kader” çekim edatlarının “kadar, miktar, miktarda” anlamında teşkil ettikleri edat grupları sıfat ve miktar zarfı durumunda bulunmaktadır: *Ol dimekden çün bu deñlü mülk olur* (GN, 88a.11). *Ne deñlü gerekse yimiş dirdiler* (SN, 197.2)//*Bu kadar sözden delim ma’nî biter* (GN, 93a. 35). *Añulcağ aña bu kadar söyledi* (SN, 310.9). //1.ba. “deñlü” çekim edatının teşkil ettiği edat grubu yüklem ismi ve yönelme eki alarak dolaylı tümleç olmaktadır: *Hele işbu deñlüdür añladuğum* (SN, 32.14). *Ƙâni^c işbu deñlüye olur mısın* (GN, 90a.1)//.1.bb. “deñlü”, “-dük”lü sıfat-fiille birleşik zarf-fiil teşkil etmektedir: *Gücüm yitdügi deñlü dürişevüz* (SN, 54.3)//. 1.bc. “kadar” çekim edatının “miktar, miktarda” anlamında teşkil ettiği edat grubu yüklem ismi ve çıkma eki alarak dolaylı tümleç olmaktadır: *Şınamışvan işbu kadardur bilüm* (SN, 20.14). *Ol kadar-ıdı hem anuñ eni* (YZ, 71.15). *Bu kadardan añlayasın hâluñı* (GN, 87a.14)//.1.bd. “Kadar”, aynı anlamda “-maz”lı sıfat-fiille birleşik zarf-fiil teşkil etmektedir: *Çü elde ola kıymat olmaz kadar* (SN, 133.11)//. 1. be. “Kadar”ın “miktarı, miktarınca” anlamında teşkil ettiği edat grubu miktar zarfı olmaktadır: *Ayağın kilimi kadar uzadur* (SN, 202.1)//.1.bf. “kadar”ın teşkil ettiği edat grubu “-la” vasıta eki alarak “kadara karşılık, kadara” anlamında bedel de ifadeyle hâl zarfı olmaktadır: *Bu kadarla ‘acab ola almağum* (YZ, 15.9)//. 1.c. “ile” çekim edatının “dolu, dolu/dolmuş hâlde/şekilde” anlamında teşkil ettiği edat grubu sıfat olmaktadır: *Gemiler uçuram çeriler-ile* (SN, 214.7)//. 2. “nice kim” ve “nitekim” bağlama edatları “nasıl ki, -dığı gibi, -dığına eş/ denk/benzer şekilde” anlamında yardımcı cümleyi ana cümleye bağlamaktadır: *Nice kim gördüñ bizi eytgil aña* (YZ, 53. 2)//*Nitekim kişi sevdügi dostına (İder aña dürlü hulk eyledi)* (SN, 279.15).

Gecikmesiz Zamandaşlık İfadesiyle: 1. “Çünkü/çünkü/çün/çü” bağlaçları “-ınca, -r... -mez, -dığı gibi” anlamında yardımcı cümleyi ana cümleye bağlamaktadır: *Çü havz üzre añsuzda kıldı nazar/Şu içinde şuratu görür ol meger* (SN, 36.3). *Çün işitdi oğlan Nağâş’un sözün/Heman-dem atasına tutdı yüzün* (SN, 47.13). *Çünkü gördi Hûd arı tırdı örü* (YZ, 8.14)//. 2. “-ıcağaz”lı, “-ıcak”lı, “-ınca”lı ve “-up”lu zarf-fiiller “-ınca, -r... -mez, -dığı gibi, -dığı an, -mesiyle” birlikte anlamında zaman zarfı olarak fiille bağlanmaktadır: *İşidicegez Nevbahâr ol sözi/Revan bildi vü añladı gendüzi* (SN, 320.7). //^c*Âşık oldum bakıcak ol şürata* (YZ, 23.4)//*Anuñ emri fi’l-hâl irincedür* (SN, 7.7). *Beni görüp ol Ƙamusı bildiler* (YZ, 53.12).

Geçme İfadesiyle: “Üzre” edatının “üzerinden, üstünden, -den” anlamında teşkil ettiği edat grubu dolaylı tümleç olarak fiile bağlanmaktadır: Bu havâ üzre geçer düzilüben (GN, 83b. 45).

Gerçekleşmezlik ve Beklenmezlik İlâve İfadesiyle: 1.a. “Degül...dahı” bağlaç “değil...bile, değil...hattâ... bile” anlamında iki cümleden birincisine gerçekleşmezlik; buna bağladığı ikincisine de beklenmezlikli bir ilâve ifadesi kazandırmaktadır: Degül yaza rengin dahı azmaya (SN, 319. 8)//. 1.b. “degül...dahı” aynı anlamda ve aynı ifadeyle iki isim unsurunu bağlamaktadır: Degül kimse kuş dahı uçmaya (SN, 201.9).

Hareket Başlangıcı İfadesiyle: 1.a. “Berü” edatının “-den beri, -den itibaren/başlayarak” anlamında oluşturduğu edat grubu, zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Kiçiden berü uş bu durur işüm (SN, 29.5)⁴//. 1.b. “Berü/beri”nin çıkma ekli işaret zamiriyle teşkil ettiği grup “o zamandan beri” anlamına gelmekte ve yine zaman zarfı olmaktadır: Gemiden beni kaçdı, andan beri (Bunuñ-ıladur bugün olışum) (SN, 256.7). Aqlaram andan berü düni günü (YZ, 92.9). ///. 2.a. “-alı”lı zarf-fiil “-dığından beri” anlamında zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Şükür kim anadan toğalı erem (SN, 170.10). Ayrıralı altmış yıl olmuş-ıdı (YZ, 95.7)//.2.b) “-alı”lı zarf-fiil “-den berü”den kısalmış “-den” çıkma eki şekli ile pekiştirilmektedir: Hayran oldum tañladum göreliden (YZ, 80. 5).

İhtimal İfadeli Tasvir Fiili (Birleşik Fiil): 1.a. “-a”lı ve “-ı”lı zarf-fiiller “bil-” yardımcı fiili ile ihtimal ifadeli; olumsuzluk eki almış “u-” yardımcı fiili ile kaynaşarak olumsuz ihtimal ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır: Ki bir dahı görebileydük meger (SN, 93.6). Eger yitemeyevüz işümüz yavuz (SN, 168.7)// Bola kim bulıbilevüz añsuzın (SN, 188.15). Bu yad ilde bulımazuz bir biliş (SN, 316.13)//. 1.b. “-u”lu zarf-fiil sadece olumlu ihtimal ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır: Nite benzeyübile bir güne gün (SN, 178. 3).

İktidar İfadeli Tasvir Fiili (Birleşik Fiil): 1.a) “-a”lı, “-ı”lı ve “-u”lu zarf-fiiller “bil-” yardımcı fiili ile iktidar ifadeli; olumsuzluk eki almış “u-” yardımcı fiili ile kaynaşarak olumsuz iktidar ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır: Can gözi görebilür ma’nı yüzün (GN, 95a. 42). Gendü dahı kaçzanup tıramaz örü (YZ, 75. 9)//Kalanın nite kişi şayıbile (SN, 31.9). Ki vaşfını eydimezem nitesi (SN, 73.3)//Tutam sırruñı gizleyübilesin (SN, 80.1). Añlayumazsañ sözi

4 “Beri”nin hareket başlangıcı ifadesiyle teşkil ettiği edat grubu yer-yön zarfı olarak kullanılmıştır: Geçemeye hergiz bunlardan beri (SN, 64.8).

tañlayasın (GN, 90a. 59)//. 1.b. “-ı”lı zarf-fiil olumsuzluk eki almış “bil-” yardımcı fiili ile de olumsuz iktidar ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır: Diyibilmezem vaşfını nicedi (SN, 172.5).

İlave İfadesiyle: 1.a. “bile”, “dahı/dakı”, “de”, “hem” ve “hoz” bağlaçları “de” anlamında sonuna geldikleri isim unsurlarını daha önce geçen (hepsinin örneklerinde önce geçen yok) veya geçebilecek başka isim unsurlarına bağlamaktadır: ‘Akl kim anda bile yoldaş olur (GN, 97a.27)//Ki şar kavmı dahı tapuñı göre (SN, 71. 4). Ben añlarvanın sen dahı añlağıl (SN, 219. 2)//Tañrı dîzârın göresin sen bile/İnşa’allah bize de rûzî kıla (GN, 82b.12)//. 1.b.“dahı” bağlama edatı sonuna geldiği isim unsurunu daha sonra geçen başka bir isim unsuruna da bağlamaktadır: Tamuñ dahı boyuñ bigi-y-imiş yüce (SN, 115.8). Sen dahı ol gög gibi söyle giñ ol (GN, 87b.19).

İlgi İfadesiyle: “içün”, “ile” ve “üzre” edatlarının “için, hakkında, ile ilgili (olarak)” anlamında oluşturdukları edat grubu hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Süheyl-içün eydür-idi hele (SN, 300.1)//Benüm-ile gönlüñ nedür bileyim (SN, 215. 4)//Bu iş üzre şuçı ne ben miskinüñ (GN, 87a. 36).

İstisna İfadesiyle: “meger” bağlama edatı “-mesi müstesna, -mesi hariç” anlamında cümleler arasında yan yana bağlantı kurmaktadır: Şahuñ râzımı kulları ne bile/Meger şâh anı âşikâre kıla (SN, 41.7)⁵.

İstisnasız Bırakma İfadesiyle: 1.a. “çi...çi”, “eger...eger ‘v’eger/ger)/ger...ger.../ger...vü-ger”, “gerek...gerek/gerekse...gerek/gerek...ger” ve “hem...hem.../hem...hem dahı” bağlaçları cümleler arasında yan yana bağlantı kurmaktadır: Eger kaçıya v’eger üşene (SN, 152.10). //Gerek öldür beni gerek oda at (YZ, 23. 3)//Hem döner haldan hala hem döndürür (GN, 80b. 39). Hem şular hem süpürür hem arıdur (GN, 96b. 50)//. 1.b. Aynı bağlama edatlarıyla “dahı...dahı”, bağlı grup⁶ oluşturmaktadır: Çi anuñ sözi vü çi yıl kim ese (SN, 177. 4)//Ger güneş ger ay u ger yıldız durur (GN, 88b. 4). //Hem oğlum hem iki gözüm hem canum (SN, 71. 2).

Karşı Durum Alma İfadesiyle: “içün”, “ile”, “karşu” ve “yaña” edatlarının “aleyhine, -nın aleyhine, -e karşı” anlamında teşkil ettikleri edat grupları hâl zarfı olarak fi- ile bağlanmaktadır: Yârı-y-içün ol dost ki kıyu kıza benven (SN, 193.7)//Didi kim benüm-ile oyun karar (SN, 225.1). //Ol bite ola saña karşı diken (GN, 95b.29). //Yavuz yıl esdürmez andın yaña (SN, 200.1).

5 “Meger”in aynı anlamda diğer bir kullanımında da yardımcı cümle fiili düşürülmektedir: Kamu dürlü ni’metler anda-y-ıdı/Meger bengü suyıla kuş südi (SN, 140.1).

6 Bize göre “bağlı grup”un “tümleme sıralı”daki karşılığı da, “sıralı grup”tur.

Karşılaştırma İfadesiyle: 1. “Göre” edatının “-e bakarak” anlamında oluşturduğu edat grubu hâl zarfı olarak fi- ile bağlanmaktadır: Añlaya bu dünyanuñ aĥvâlinı/Aña göre bile gehdü hâlını (GN, 86a. 24). /// 2. “dahı”, “dirseñ” “hem”, “hod/ho” ve “ise” bağlama edatları “ise, -e gelince” anlamında sonuna geldikleri isim unsurlarını -“hem”, vezin gereği önde yer almıştır- daha önce geçen başka isim unsurlarıyla karşılaştırmaktadır: Ol ikinüñ birsi Yûnus’ı yudar/ Biri dahı Süleyman yüzügin yudar (YZ, 22.8). //Bilene söz ma'nısı degdi tamâm/Bilmeyen’çün ĥod ne ġam var ve’s-selâm (GN, 92b. 51)//Çeri dirseñ uşda ĥazır çeri/V”eger mâl-ısa hep senüñdür varı (SN, 313.15).

Karşılıklı Oluş İfadesiyle: 1.a. “bile” ve “ile” edatlarının “ile karşılıklı (olarak)” anlamında oluşturdukları edat grupları hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Tanışmış-iken yârı bile sözün (SN, 155.11)//Can dün ü gün ‘ışķ-ıla alur virür (GN, 85b.15). Didi itmişem gendüzüm-ile ‘ahd (SN, 309.7). // 1.b) “ile”nin aynı anlamda teşkil ettiği edat grubu yüklem ismi olmaktadır: Şoĥbatı dün gün bularuñ nefis-ile (GN, 89a.34).

Karşılıksız Gerçekleşme İfadesiyle: “-madın”lı, “-mayın”lı ve olumsuz fiil tabanlarından sayılmış “-u”lu, “-uban”lı ve “-up”lu zarf-fiiller, “-meden, -meyerek, -meksizin” anlamında hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Varur illere aşmadın taġ-u bil (SN, 200.13). //Bir iki dahı urdı eglenmeyin (SN, 191.15). //Yalan biti yazduñuz utanmayu/Andan şoñra hem Tañrı’dan korkmayı (YZ, 88.2)//Eger şâh üşenmeyüben şora (SN, 303.12)//Hiç eglenmeyüp durdılar gitdiler (SN, 318.8).

Mutlak İlgiyle: 1.a. “Ki/kim” bağlaçları yardımcı cümleyi ana cümleye özne olarak bağlamaktadır: Yaramazdı ki şâra dahı gire (SN, 248.15)//Birikenlerdür kim irdi menzile (GN, 84b.3)//1.b. Aynı bağlama edatlarıyla “ki/kim” yerinde kullanılmış “vü”, yardımcı cümleyi ana cümleye nesne olarak bağlamaktadır: Gör ki ‘âlem toptolu ‘ibret durur (GN, 97a.15)//Göresin kim bunlara ben ne kılam (YZ, 100.1)//Bayıķ bildi vü döndürmeyiser yüzün (SN, 171. 3). // 1.c. “Ki/kim”, yardımcı cümleyi ana cümleye dolaylı tümleç olarak bağlamaktadır: Ne göz aña beñzer ki yazdı Naķâş (SN, 100. 4). //Güci yetmez kim tura ‘aqlın dire (YZ, 92.12)// 1.d. “Ki/kim”, yardımcı cümleyi ana cümleye yüklem ismi olarak bağlamaktadır: Sa’âdet anuñ kim müsülmân ola (SN, 9.4)//Kul olan oldur ki duta emrini (GN, 88b.36).

Olumsuz İstisnasız Bırakma İfadesiyle: 1. a. “Ne...ne... / ne...ne ho (d)/ne...ni”, “ne dahı/ne hem/ne” ve “ne ho(d)” bağlaçları cümleler arasında yan

yana bağlantı kurmaktadır: Ne mâla güvene ne câna kıla (SN, 21. 5). //Tarlık olur ne ho eser anda yıl (YZ, 56. 8). // 1.b. Aynı bağlama edatlarının bir kısmı bağlı grup oluşturmaktadır: Ne ata ne anaya söyler-idi (SN, 49. 8). //Mışır ekini hiç bitmez ne hod otı (YZ, 101.9).// 1.c. “Ne...ne”, oluşturduğu bağlı grup olumsuz fiile bağlandığında -bu durum, cümle devrik cümle olunca kaçınılmazdır- fiile olumsuzluk yükleyemediği için “de...de” ve “olsun...olsun” bağlama edatlarına yaklaşmaktadır: Hiç aňlanmaz oldu ne iz ne yol (SN, 269.14).

Oranlama İfadesiyle: “İle” edatının oluşturduğu edat grubu “-e göre, -e ölçüsüne göre, hesabıyla” anlamında hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Şağış-ıla kamçı aña iki yüz/Urup kına yudılar eñse vü yüz (SN, 336.7). (Bulara bağışladı Şâh-ı Yemen/Kızıl altun akça vü tümen tümen) Katar-ıla kıtır tavılayla at (SN, 351. 3).

Ölçü İfadesiyle: “Dek/degin” çekim edatlarının “-e kadar” anlamında teşkil ettikleri edat grupları miktar zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Bilen tâ ayaga degin fark iden (SN, 16. 8). Bunı didi şol hadde dek ağladı (SN, 233.1).

Ölçüsüzlük İfadesiyle: “-up”lu zarf-fiilin art arda gelen “bil-” fiilinden oluşturduğu olumlu ve olumsuz şekiller “bilir bilmez” anlamında hâl zarfı olmaktadır: Bilüp bilmeyüp buşmağ olmaz eyü (SN, 174.9). Bilüp bilmeyüp nesne söyler-ise (SN, 280.15).

Öncelik İfadesiyle: 1. “İlerü”, “ön” ve “öndin” edatlarının “-den önce” anlamında oluşturduğu edat grubu, zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Ben andan ilerü eve gideyim (SN, 144. 2).//Ki yarattı ol rızkuñı senden ön (SN, 17.9).//Kamudan öndin Zelîhâ söyledi (YZ, 50.11). ///. 2.a. “-madın”lı, “-mayın”lı ve olumsuz fiil tabanından teşkil edilmiş “-uban”lı zarf-fiiller “-madan (önce)” anlamında zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Şabâh olmadın çıhdı şardan girü (SN, 277.15).//Bola kim Süheyl’i görem ölmeyin (SN, 234.10).// Şu görmeyüben tizcek edügin çıkarın ben (SN, 193. 4).// 2.b. “-ıcak”lı zarf-fiil “-incaya kadar, “-madan (önce)” anlamında zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Bugün kim gidicek cihandan yarın/Düzüp koşmuş ola varacak yirin (SN, 368. 5).

Pekiştirme Unsuru Olarak: 1. “Bigi” edatı “-layın” eşitlik ekini; “bile” çekim edatı vasıta ve birlikte oluş ifadeli “-la” vasıta ekini ve birlikte oluş ifadeli “ile” çekim edatını; “çak/çah” edatı (ön ed.) “degin” ve “berü”

edatlarıyla “-e” yönelme ekini; “dapa” edatı gaye ifadeli “-n” vasıta ekini; “degin” edatı devamda gerçekleşme ifadeli “-ınca”lı zarf-fiili ve “oraya” anlamına gelen yönelme ekli işaret zamirinin yönelme ekini; “dek” edatı “bitim” ifadeli “-ınca”lı zarf-fiili; “karşu” edatı yönelme ekini ve yer-yön ifadeli “ile” edatını; “tâ” edatı (ön. ed.) bitim ifadeli “degin” edatı ile yine bitim ifadeli “-ınca”lı zarf-fiili pekiştirmektedir: Bayağılâyın bigi-y-ise şabaş (SN, 307.15)//Çalup yırladı kopuzı-y-ıla bile (SN, 86.11)//Çak öyleye degin ögin dirmedi (SN, 100.12)//Eytidiler biz giderüz avın dapa (YZ, 4.1)//Görindi, irişecek aña degin/Gör imdi kim ol nice dirdi ögin (SN, 11.8)//Kalan kavmı hoz hey diyince degin/Tagıtdı vü dirşürdi gendü ögin (SN, 154.13). //Söyler aña karşu çık tiz gel beri (YZ, 19. 2)//Tırutdılar ol kavm-ıla karşu (SN, 325.12)//Süheyl oturur tâ olınca gice (SN, 92.1)//Bilen tâ ayağa degin fark iden (SN, 16.8)///. 2) “bile” bağlama edatı isim unsurunu; “çü” bağlama edatı şart ifadeli “-ıcak”lı zarf-fiille öncelik ifadeli “-madın”lı zarf-fiili; “çün” bağlama edatı “çünkü” anlamındaki “ki”yi, devamda gerçekleşme ifadeli “-a”lı zarf-fiili ve “-mekten dolayı” anlamındaki sebep ifadeli isim-fiille çıkma eki birleştiği olan birleşik zarf-fiili; “dahı” bağlama edatı zıtlıklı şart cümlesini ve isim unsurunu; “eger/ger/v’eger” bağlama edatları şart cümlesini, zıtlıklı şart cümlesini “v’eger”in zıtlıklı şartla ilgili örneği yok ve “ise” bağlama edatını; “hem” bağlama edatı zıtlıklı şart cümlesini ve zarf unsurunu; “hod/doz” bağlama edatları isim unsurunu; “ki/kim” bağlama edatları çeşitli unsurları; “meger” bağlama edatı şart cümlesini, zamandaşlık ifadeli “-up”lu ve “-ıcak”lı zarf-fiilleri ve devamda gerçekleşme ifadeli “-uban”lı ve “-iken”li zarf-fiili; “niçe kim/niçeme/niceme/niçeme ki” bağlama edatları zıtlıklı şart cümlesini (“niçeme, aynı ifadeyi taşıyan “-up”lu zarf-fiili de pekiştiriyor); “pes” bağlama edatı şart cümlesini; “tâ” bağlama edatı şart ifadeli “-ınca”lı zarf-fiili pekiştirmektedir: Yâ anuñ bunca bile işi ola (YZ, 6.6). Eyde sırat bile ince hem yüce (YZ, 35.6)//Çü cildi olıcağ muşaf kavuşa (SN, 305.5)//Toprağ olmadın çü küllî yoğ-ıduğ (GN, 88a.32)//Çün Beşîr ol Ken’an’a on gün kıla/Destur gelür Çalab’dan şol dem yile (YZ, 91.7)//Ol dimekden çün bu deñlü mülk olur (GN, 88a.11)//Yüzini görse dahı bilmez-idi (YZ, 59.7)//Tama’ eyledüm ol dahı düşdi hâm (SN, 164.6). Tâ’atı tenhâ dahı kılsa olur (GN, 82b.52)//Ger dilersen sen anı ündeyesin (YZ, 96.15)//Ger aşlan-ısa uğradam bir işe (SN, 217.6)//Eger mâl-ısa avcum içinde yıl/V’eger zühd-ise anı hoz aldı sil (SN, 376.12)//Kişi tutsağ olsa hem olur ümîz (SN, 184.10)//Tekellüfleye belki hem toylaya (SN, 106.3)//Kim üşenür-ise ki yola gide (SN, 188.11). Birlik içre kim ne devlet buldılar (GN, 81b.12)//Yimezse meger ağzı bağı ola (SN, 327.13)//Meger bir gün irtel olıcağ Süheyl/Atasın görmege itdi meyl (SN, 354.15)//Mışır’da bir bâzergân vardı, meger (Bir gice yatur-iken ol düş görür) (YZ, 12.1)//Niçeme acı gelse söz hağ gerek (SN, 156.10)//Tañrı eyde

bağışladum ümmeti/Niçe kim kıldılsa suçu katı (YZ, 54.2)//Niçeme yüzine bakup toymaya (SN, 117.11)//Eger ay-ısa nite bindi ata/Perî-y-ise pes nişe kaçmaz öte (SN, 197.13)//Tâ gönüller uymayınca bir yire/Raḥmatına Tañrı'nuñ kanda ire (GN, 82b.51).

Ret İfadesiyle: “Degül” ve “yok/yoh” bağlaçları karşılaştırılan iki isim unsurundan sonunda yer aldığını -“yok/yoh” vezin gereği önde yer almıştır-diğerine bağlamaktadır: Adamîliğ-ıla degül güc-ile (SN, 119.1)//Anuñ işi ihlâş-ıdı yoh riyâ (SN, 302.9).

Sahiplik İfadesiyle: “İle” edatının “-lı (olarak), -e sahip (olarak)” anlamında oluşturduğu edat grubu hâl zarfı ve yüklem ismi olmaktadır: Gelüñ ölelüm bir eyü ad-ıla (SN, 170.15). Eydeven ger ‘ışk-ıla diñler-iseñ (GN, 96b. 4)//Her birinüñ şekl-ile aḥvalları (GN, 81b.53).

Sebep İfadesiyle: 1.a. “İçün”, “ile” ve “ötrü” edatlarının “-den dolayı, sebebiyle” anlamında meydana getirdikleri edat grupları hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Beni melâmat iden ‘ışk-ıçün ‘acab kıanı (SN, 82.1)//Ulu söz-ile kişi dinden çıkar (SN, 18.9)//Neden ötrü yanmamış eydüñ bize (YZ, 52. 5). // 1.b. “İçün”, “-dük”lu sıfat-fiille; “ile” “-dük”lu sıfat-fiil ve “-mak”lı isim-fiille birleşik zarf-fiil teşkil etmektedir: Dile beñzedügi’ çün baş keser (SN, 244. 8)//Bu ‘ışk oldugı-y-ıla gökler döner (SN, 131.9). Ne ulaldı ol bu mülk olmağ-ıla (GN, 88a. 10). /// 2.a. “Anun-içün kim/anun‘çün ki”, “çünkü /çün/çü/çünkim, “hele”, “hoz”, “ki/kim”, “meger/meger kim”, “niçeme ki”, “nitekim”, “pes”, “şol sebebden kim”, “uş”, “ü/vü” -“ü/vü” için “çünkü” yerinde kullanılmıştır demek daha uygundur- ve “zîrâ ki/zîrâ kim/zîre/zîre kim” bağlama edatları “çünkü, -dığıl-eceği için” anlamında yardımcı cümleyi ana cümleye bağlamaktadır: Yiyem guşsa-ñi çünki çekdüñ emek (SN, 112.13)//Câhıla söz öküşi aşşı degül/Çün işidüp ma’nıyı kılmaz kabûl (GN, 93a. 36)//Çün ol oğ yalñuz-ıdı hiç döymedi (GN, 84b. 37)//Sen añlayugör ben hele bilmezem (SN, 113.7)//Yavu varmaya hoz degüldür şakız (SN, 287. 4)//Yarlığa kim raḥmatuñ öküş durur (GN, 87a. 44)//Yüz saña dutduğ ki fazlüñ çok durur (GN, 88a. 48)//Başarmadı kısmat sañadum meger (SN, 207. 5)//Başına dahı ‘ışk bir iş durur/Niçeme ki sevdâ vü teşvîş durur (SN, 314.7)//Dutdılar yir yüzini kafdan kafa/Şol sebebden kim birikdiler şafa (GN, 81b. 31). //(Baña ‘ışkı-işini başaş dimegil) Uş inden girü ben diri kıalmazam (SN, 105. 8). //Şakalına güldi vü iş bilmedi (SN, 164. 2)//Gelen gider ü gidesidür gelen (SN, 368.2)//Kıomaz azmağa zîre bilür yatın (SN, 13.9)//Evvel ibtidâ Bismillâh Tañrı adı/Zîrâ kim anuñladur sözler tadı (YZ, 1.3). // 2. b. “Çünkü/çünkim/çün/çü” ve “hele” bağlama edatları “mademki, değil mi ki,

-dığı- na/-eçeğine göre” anlamında yardımcı cümleyi ana cümleye bağlamaktadır: Çün gider ben anı nice bağlayam (SN, 53.13)//Çü hâzır bulunmaya nişe gelür (SN, 64.2)//Hele çünki gönüldi olsun uğur (SN, 314.15)//Çü tağılasıdır öküş dirmegil (SN, 363.10)//Hele garîbem ü ‘âşık hiç olmaya bu halâl (SN, 101.10)//. 3.a. “-ı”lı, “-ıcak”lı, “-uban”lı ve “-up”lu zarf-fiiller “-ınca, -dığı için” anlamında hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Mışır ehli inanmazlar eymeni (YZ, 99.12)//İşidür kişi olıcak us ögüt (Kâbül itdi sözünü fârîğ olup) (SN, 293. 14)//Bunu bilüben fârîğ olmuşvanın (SN, 21.9)//Bu dil bilmeyüp dimese ne ‘acab (SN, 151.7)//. 3.b. “-a”lı zarf-fiilin aynen tekrarlı şekli “çok...-maktan (dolayı), çok...-mak yüzünden” anlamında hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Gide gide şöyle ırşdı-y-ıdı (SN, 194.12)//. 3.c. “-mazin”li zarf-fiil “-mezlik ile, -memekten dolayı, -memek yüzünden” anlamında hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Yüz urdum yola bilmezim (SN, 240.7)//. 3.d. “-u”lu zarf-fiil “-maktan, -mak yüzünden” anlamında hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Dükenmişdi tâkâtı ağlayu (SN, 310.1).

Seçmeli Olma İfadesiyle: 1.a. “veya”, “ya”, “ya dahi” ve “yahod/yahoz/veyahoz” bağlaçları “veya, yahut” anlamında cümleler arasında yan yana bağlantı kurmaktadır: Beni dileyen kim veyâ kim seven (SN, 377.10)//Bulardan kim uşana ya kim toya (SN, 140.4)//Eger biñ ola gönül yahod ola yüz biñ can (SN, 82.7)//Şanasın ki müşgi tozıtdı aya/Yahoz saçdı ‘anber Kızılma’yı (SN, 109.13)//. 1.aa. “vüya”, “ya”, “yahod/yaho” ve “veya” yerinde kullanılmış “ve/ü” bağlaçları “veya, yahut” anlamında bağlı grup oluşturmaktadır: ‘Arabca veyâ Pârsî ola lafz (SN, 371.2)//Ben yâ benim bigi yüz biñ kişi (SN, 95.1)//Çeri hâcat olur-ısa yâho mâl (SN, 314.13)//Kişi kim kuyumcu ve kazancıdır (SN, 358.15)//Hâl içinde eksüg ü artuğ-ısa (GN, 85a. 43)//. 1.b. “Ya”, “yahod/yahoz” ve “yohsa” bağlaçları “yoksa, yahut” anlamında soru cümleleri arasında yan yana bağlantı kurmaktadır: Bulınmadı buldı mı yâ bulmadı (SN, 291.8)//Ya’kub eydür bu seb’in yıl mı ola/Yâhod yetmiş gün mi Yûs’um gele (YZ, 9.15)//Bu işi Hâlîk mıdur cümle kılan/Yohsa bu mahlûk mıdur böyle olan (GN, 92a.20)//. 1.ba. “Yahoz” ve “veyahoz” bağlaçları “yoksa, yahut” anlamında sorulu isimlerle bağlı grup oluşturmaktadır: Ki bindügi gölük midür yâhoz at (SN, 19.3)//Eyü mi dirildüm veyâhoz yavuz (SN, 334.3)//. 1.c. “Ya ... ya/ya ... yahoz/yahoz ... ya/ya ... veya/ya ... yaho/ya ... veya ... ya/ya ... veya ... yahoz” bağlaçları ‘ya...ya (da), ya...ya...ya/yahut (da)” anlamında cümleler arasında yan yana bağlantı kurmaktadır: Baña ya bu kapuyı açmak gerek/Yahoz virdügin kamu saçmak gerek (SN, 32. 117)//Ya aña yâr olavan yaho yüregümi yaram (SN, 98.14)//Ya şayru olur ya katımdan kaçar (SN, 209.1)//. 1.ca. “Ya...ya” ve “ya...ya...yaho” bağlaçları bağlı grup oluşturmaktadır: Ya karvandıguñya kapışdıguñ (SN,

116.4). Ya kızımı ya ol kişiyi meger (SN, 168.6)//Nice bahsa yâ şu görür yâ kıya/Yaħo mîşe, top geldi cânı kıya (SN, 194.13).

Sıralama İfadesiyle: 1. “İle” edatı Arapça isim-fiille “edinip, alıp, edin de/ve, al da/ve” anlamında birleşik ulama zarf-fiili oluşturmaktadır: ‘İbret-ile gendü hâluñ tañlağıl (GN, 87b.9)///. 2.a. “dahı”, “hele”, “hem”, “hem dahı/vü hem”, “ki/kim”, “ve/vü/u/ü” ve “ya” bağlaçları “ve, de” anlamında cümleler arasında yan yana bağlantı kurmaktadır: Gitdi yigitlik dahı oldı koca (GN, 90b.43)//Şaha gelmedi ol söz hoş hele/Didi bu geleci revâ mı ola (SN, 137.14)//Atamız göre hem sevine seni (SN, 258.15)//Ögüt virdi vü hem eyü söyledi (SN, 233.13)//Dünya bârıdur nebât ölmek gerek/Hem dahı hayvan fenâ olmak gerek (GN, 91b.13)//Nite kıya-y-ıdum anı ki gide-y-idi (SN, 257.13)//Ne olduñ kim inledüñ sen kıtı (YZ, 71.4)//Kö halkı vü sen rızkuñ andan öñ (SN, 17.4)//Başardı işin ü yaşurdu yüzün (SN, 105.6)//Baña kılduğün hiç ata kılmadı/Ya ben bulduğum hiç oğul bulmadı (SN, 47.15)///. 2.b) “birle”, “dahı”, “hem”, “vü hem”, “ile/ilen” ve “vü/u/ü” bağlaçları “ve, ile” anlamında bağlı grup oluşturmaktadır: Dek göñül birle göresi göz gerek (GN, 97a.16)//Cuhûd ol gice dahı yarındası (SN, 214.13)//Ki kıtludur ayağün hem yüzün (SN, 45.10)//Terâzû vü hem kîle toğru dutuñ (SN, 357.2)//Delü-y-ile esrüge virmeñ ögüt (SN, 357.9)//Anda kıalmaz hiç zikir-ilen şenâ (GN, 91b.49)//Dirilden ü öldüren ü kıyan ol (SN, 4.4). Merkezi vü menzili dergâh olur (GN, 86a.1). Hûb u zışt ü kıahr u lutf u kıayr u şer (GN, 91b. 28)///. 3.a) “-a”lı, “-u”lu, “-uban/ubanın”lı ve “-up”lu ulama zarf-fiilleri kip eki ana cümledeki ile aynı olan yardımcı cümle çekimli fiili yerinde -ana cümledeki çekimli fiili olumsuzsa olumsuzluğu da yüklenerek- bulunmaktadır: İrişdür kıabar bize kıaşra döne (SN, 288.9)//Atasın ağırlayı kıulın kıamu/Atasıy’çün kııldı âzâd î ‘amu (YZ, 95.12)//Gelübenin ilerü öper elin (SN, 77.1). Seni kıoyuban kıime şıgınam (SN, 150.9). Kı Yusuf üzre dirilüben gelmedi (YZ, 25.13)//Atı dıñlenüp gendü eglendidi (SN, 236.12). Devleti terk idüp uyma kımnete (GN, 92b.2)///. 3.aa. “-u” lu ulama zarf-fiili fonksiyonunu yüklediği sıfat-fiille ulamalı grup oluşturmaktadır: Anı ol ola diyü sizdügin (SN, 324.1)///. 3.ab. “-uban”lı ulama zarf-fiili fonksiyonlarını yüklediği isim-fiil ve sıfat-fiillerle ulamalı grup oluşturmaktadır: Kıarıklık çeküben kıime çok emek (SN, 47.8)//İlinden kııuban kıola kıirdügin (SN, 185.5)///. 3.ac. “-up”lu ulama zarf-fiili fonksiyonlarını yüklediği -varsa olumsuzluklarını da yüklenmekte- isim-fiil, sıfat-fiil ve başka türden zarf-fiillerle ulamalı grup oluşturmaktadır: Okıyup işidicegez kıaş u ‘âm (SN, 24.2). Gelüp kıııbirine kııtdükleri (SN, 63.4). Kııyüp kıımege kııclisin kııradı (SN, 84.1). Dönüp kııylemedüğü ne-y-iki sebeb (SN, 159.4). Kııarumdan alup kııtmemek kııg-idi (SN, 159.9). Kııgendi kııarup kııricek Kııvbahâr (SN, 247.15). Kııgölüp kıışmış kııızı söz kıırdi hem (GN, 81a.9). Kııradup kııldürmege kııadır kııdurur (GN, 88a. 58). Kııñleyüp söz kııma’sın kııñlayana

(GN, 96a.9). Dileyüp bağışlayan var suçumuz (YZ, 52.14)., Kavzanup turmaduğum yazğıl aña (YZ, 84.3)//. 3.b. “-ı”lı ve “-u” lu ulama zarf-fiilleri kip eki yardımcı cümledeki ile aynı olan ana cümle çekimli fiili yerinde bulunmaktadır: Açdı anı düşdi yire can viri (YZ, 98.13)//Yidi gövdeden karnını toyuru (SN, 272.2). Bir kara bulut kıpar gök gürleyü (YZ, 17.4). Yüzini görür kalu hayrân u zâr (YZ, 25.14). Görklü hil’at giydürün halk tañlayu (YZ, 50.1). Yalançılar tamuya düşer yanu (YZ, 88.4)//. 3.ba. “-u” lu ulama zarf-fiili kip eki yardımcı cümledeki farklı olan ana cümle çekimli fiili yerinde bulunmaktadır: Ol oturmuş kabr üzre zârî kılu (YZ, 16.15). Tañrı’nun kudratı var şöyle kılu (YZ, 16.15). // 3.c. “-u”lu ulama zarf-fiili kip eki ana veya yardımcı cümle olarak kabulü seçmeli olma gösteren cümledeki ile aynı olan cümledeki çekimli fiili yerinde bulunmaktadır: Anı gören hayran oldı tañlayu (YZ, 21.1). Din ü gündüz âh iderdi ağlayu (YZ, 59.6). Dört yıl anı bisledi tımarlayu (YZ, 78. 2). Kâmu dili tutıldı beñzi şolu (YZ, 86.6). (Not: -YZ’de geçen bir örnekte de ulama zarf-fiili ana cümleyle (“gör” emir çekimli fiiliyle) nesne olarak ilişkili bulunmaktadır: Ol bitidür bunlara gör ne kılu-YZ, 86.1.)

Sonralık İfadesiyle: 1.a. “Dahı?”, “girü”, “öte”, “soñra” ve “üzre/üzere” edatlarının “-den sonra, -nın ardından” anlamında oluşturdukları edat grupları zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Üç günden dahı seni çıkaralar (YZ, 43.7)⁷//Kurtulduñ imden girü tur secde kılu (YZ, 47.14)//Anı nice azdurdı andan öte (SN, 251.14)//Elli yıldan soñra gelgil istegil (YZ, 13.3). Halîfe kodı gendüden sonra dört (SN, 12.11)//Çok zaman geçmez bu sözüñ üzere (YZ, 25.9). Anuñ üzre geçdi bunca rûzigâr (GN, 91a. 34). Bunuñ üzre çünki elli yıl olur (YZ, 13.5). Bu gez Yûsuf anuñ üzre beglenür (YZ, 57.15)//. 1.b. “İle” çekim edatının “geçince, geçtikten sonra” anlamında -düşürülmüş bir isim-fiille (Muhtemelen “geçmek” ile) birleşik zarf-fiil oluşturduğu da söylenebilir-meydana getirdiği edat grubu zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Zamân-ıla tıldı yidi yaş aña (SN, 29.1). Ki Çin iline varavuz gün-ile (SN, 47.12)///. 2. “Çünki/çünkim/çün/çü”, “kaçan kim”, “meger” ve “tâ ki” bağlama edatları “vaktâ ki, -ınca, -dıktan/-mesinden sonra, -mesi ardınca” anlamında yardımcı cümleyi ana cümleye bağlamaktadır: Çü okur anı Tañrı’ya ‘ahd ider (SN, 67.1)//Çünkim od yandı Hâk’a şükr eyledi (GN, 84a. 41)//Çünki yil diñdi deñiz kalur (GN, 85a. 35)//Çün gice gitdi güneş birdür yine (GN, 85a.36)//Kaçan kim ölüp gözlerüm yumıla/Gerek Çin’e var gerek ayruğ ile

7 “dahı”nın çekim edatı örneğiyle ilk defa karşılaşıyoruz; ancak bunun, ardınca geldiği “günden” kelimesi yalnız başına da “günden sonra” anlamında kullandığı için (Hön-salâr’a eyitdi hem seni dağı/Üç günden çıkaralar Tañrı haqı-YZ, 43. 9) asıl yerinin- “ise” anlamında -“seni” kelimesinin ardı olduğu, bu isim unsurunu önceki beyitte geçen “senüñ işüñ”le karşılaştırdığı da söylenebilir; dolayısıyla bağlama edatı olma, çekim edatı olmama ihtimali vardır: Yûsuf eydür Sâkı’ye bilgil düşüñ/Hayr olısar oñısar sanüñ işüñ//Üç günden dahı seni çıkaralar (YZ, 43.6-7).

(SN, 49.5)//Meger şah bir gün didi turayım/Bu genci ki viridi atam göreyim (Anıhtarı alup geldi ol araya) (SN, 32.2)//Tâ ki Yûsuf yüzün bir gez görür (Üçüncü gün üç altun alur-ıdı) (YZ, 21.10)///. 3.a. "-a"lı, "-ıcağaz"lı, "-ıcak"lı, "-u"lu, "-uban/ubanın"lı ve "-up" lu zarf-fiiller "-ınca", -dıktan/-mesinden sonra, -mesi ardınca/ardından" anlamında zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Çığırur örü turur 'aqlın dire (YZ, 74.11)//Tañ atıcağaz gice olmaz ırağ (SN, 128.11)//Bular gidicek kaldı ol Süheyl (SN, 360.4)//Dönüp didi Fağfûr tañla gelem/Kığırdu ol ulu şara tamâm (SN, 73.12)//Kim sen anı yiyüben şükr idesin (GN, 93a.13)//Bunu fikr idüp fırsatın gözledi (SN, 33. 5). Kuruya çıhpup ata atlandılar (SN, 315.7)///. 3.b. "-a"lı zarf-fiilin aynen tekrarlı şekli "çok...-ınca, çok...-dıktan sonra" anlamında zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Gide gide Tufan şarın gördi (SN, 272.12).

Sonuç İfadesiyle: "anuñ-içün", "bundan ötrü", "bu resmile", "eyle olsa", "hele", "imdi", "ki", "meger", "ol sebebden" ve "pes" bağlaçları sonuç cümlesini sebep cümlesine bağlamaktadır: Ten dün ü gün nefis-ile virür alur/Anuñ- için hazrata 'aşı olur (GN, 85b.14)///(Cuhud'dan ol îman bigi kaçdıdı) Bu resm-ile dirşürimezdi ögin (SN, 224. 4)//Atası gög anası yir âdemüñ/Eyle olsa oğlı olur 'âlemüñ (GN, 91a. 42)///(Meger bu gelen çeri yağı degül/Veyâhoz çerimiz boyacı degül). Hele şabr idelüm gice geçe (SN, 64.10)//Ulu devletdür saña uş bu düşüñ/İmdi tur var ol yaña hoşdur işüñ (YZ, 12.12)//Kıyâs itdüm olmaz-ıdı encüme/Ki lafzan-be-lafz eyledüm tercüme (SN, 372.9)///(Çü ben bu kadar gussa mı yirvenin /Ki gündüs firâkuña döyervenin) Meger bir dahı çâre eyleyevüz (SN, 129.11)//Nû-rı-y-ıla hâtırı aydın dutar/Ol sebebden bunca hikmetler biter (GN, 95a.59)//Bir ayruhsı hem adı olsun didim/Pez adını Kenzü'l-Bedâyi' kodum (SN, 372.15).

Süreklilik İfadeli Tasvir Fiili (Birleşik Fiil): 1.a) "-a"lı zarf-fiil "tur-/dur-", "gel-", "gör-", "kal-", "ko-/koy-" ve "yörü-" yardımcı fiilleriyle; "-ı"lı zarf-fiil "tur-/dur-", "git-" ve "gör-" yardımcı fiilleriyle; "-u"lu zarf-fiil "tur-/dur-", "gel-", "getür-", "gör-", "kal-" ve "var-" yardımcı fiilleriyle; "-up"lu zarf-fiil "git-", "kal-", "ko-" ve "yöri-" yardımcı fiilleriyle tasvir fiili oluşturmaktadır: Umaduruñ beni biş altı yıl (SN, 55.2). Nitekim añatururam ben anı (SN, 345.1). Her birisi dutageldi bir hüner (GN, 81b.48). Sen andan kaçagör kova ol seni (SN, 22.8). Ki 'aşık uuyıyakala taña (SN, 163.12). Adın gendü adıla koşakodı (SN, 10.6). Aşakoyalar tenüñi, iyiye/Gele kuşlar beynüñi ala yiye (YZ, 43.10). Dönüp kaçayörür-iken yakaya (SN, 298.12)//Gelidurgıl beni eglegil (SN, 219.2). Hâlmı irdeyitüra dem-be-dem (GN, 96a.57). Ki Fağfûr'ı biz qorhudıgidevüz (SN, 61. 15). Yidürirgör dün ü gün uşanmadın (GN, 86b.41)//Bunu diyütürür-iken viridi can (SN, 364.10). Eyü yavuz görnüdürür

‘aqluña (GN, 92a.57). Bu böyle olugeldi vü olısar (SN, 356.3). Gözedügetür, çünkü güneş bata (SN, 123.7). Eyü söyleyügör ü etmek yidür (SN, 18.6). Ol arada ki uyıyukaldıdı (SN, 211.9). İşüñ nedür sen anı isteyüvar (SN, 123.8).//Yaramaz ki rüsvây olup gidesin (SN, 104.13). Baķup gördi ħayrân olup kaldıdı (SN, 262.9). Kaķıdı kaķup koyuvirdi atı (SN, 249.3). Bunca yıl bu cânı götrüp yöridi (GN, 82a.2).//. 1.b. “-a”lı zarf-fiil “var-” ve “gel-” fiilleriyle yarı tesvir fiili oluşturmaktadır: Uça vardı vü ħal’aya düşdi (SN, 299.14). Elin duta geldi Süheyl’e degin (SN, 66.4). Uça gelüp dünya taħın yayladuķ (GN, 93b.53).

şart İfadesiyle: 1.a. “Birle”, “ile” ve “üzre” edatlarının “-e göre, -e baħlı olarak, “-e baħlı olmak üzere”, şartla, şartıyla” anlamında oluşturdukları grup hâl zarfı olarak fiile baħlanmaktadır: Gerçi kim Ħak emri birle zindedür (GN, 89a.13).//Bu şart ile söyleyem çün bilesin/Kimdügümi ħalka bildürmeysesin (YZ, 27.3). Kaķı gösterdi Yûsuf’uñ tâbutın/řunuñ üzre kim kıla řefâ’atın (YZ, 102.9).//. 1.aa. “İçün” çekim edatının aynı anlamda oluřturduĝu grup hâl zarfı olarak “yemindir” anlamında düşürülmüş bir yükleme baħlanmaktadır: řu Tañrı ħaķı’çün ki yiri gögi/Yaratdı vü insana virdi ögi (Öğümden geçen bu-y-ıdı daħı ħiç) (SN, 135.14). Benüm başum-içün ki bir yıl tamâm/Ķatumdan anı gitmege komayam (SN, 166.6). // . 1.ab. “Birle” edatının aynı anlamda oluřturduĝu grup yüklem ismi durumunda bulunmaktadır: Anuñ buyruĝı birledür her bir iş (SN, 339.13).//. 1.b) “ile” edatının “olunca, olduĝu takdirde” anlamında oluřturduĝu grup hâl zarfı durumunda bulunmaktadır: Anuñ dilegi-y-ile biz andayız (SN, 139.7). Biribiri-y-ile söz olur tamâm (GN, 374.1). Bu nişân-ıla biz uçmaĝı n’iderüz (YZ, 55.2).//. 2. “Çünkü/çünkim/çün/çü”, “eger/ger/v’eger”, “kaçan/kaçan kim”, “ki/kim”, “meger” ve “tâ ki” baĝlaçları “eđer, -ınca, -dıĝı takdirde, -di mi” anlamında yardımcı cümleyi ana cümleye baĝlamaktadır: Çü ‘ilm ola ÷on olmasa sehldür (SN, 16. 1).//Didi çün kaķın toĝ ola kaķı yoh (SN, 227.9).//şorar çünkim bir gün yöür olasın/Eyitgil ki ne deñlü yol alasın (SN, 288.1).//İşidici ol çünkü çalına saz (SN, 361.6).//Dimiř kim Çalab ger irgüre gelem (SN, 78.2).//Eger okıyalar şurup girmeye (SN, 88.1).//V’eger söylemeye nedür çâresi (SN, 149.2).//Kaçan çıkup atam ÷onını gaye/Anıħtarınuñ guşsasını yiye (Di anıħtarı şanma yitmiş durur) (SN, 33.11).//Yigit kişi atar oda gendüzin/Kaçan kim göre bir hoş âdem yüzün (SN, 38.9).//Ne ħâřıl ki gözün nuri ola yoř (SN, 15.13).//Kim ħalkuñ nur virürdi gözine/Kim baķayduñ görklülerüñ yüzine (GN, 94b. 30).//Meger işler ola-y-ıdı işiş/Vireydi kaķa dün içinde işiş (Çıkarur-ıdı ılduz gözünü) (SN, 172.3).//Yûsuf eydür ben bu yirden gitmeyem/Tâ ki suçum mâlike eyitdürmeyem (YZ. 50.6).//. 3.a. “-a”lı, “-dukça”lı, “-ıcaĝaz”lı, “-cak” lı, “-ınca”lı, “-uban”lı ve “-up”lu zarf fiiller “-ınca, -dıĝı takdirde, -di mi” anlamında hâl zarfı olarak fiile baħlanmaktadır:

Şanur kim renc ilte yiye birinc (SN, 220.1)//Dilin tutduğınca kişi dinc olur (SN, 244.15)//Kişi 'ışka viricegez yakayı/Yakasın yırtur u tutar yakayı (SN, 131.5)//Kulavuz kolay olıcak uça kaz (SN, 130.3). Seni görmeyicek qarârum gider (SN, 129.6)//Ecel gelmeyince kişi ölmez (SN, 170. 4)//Meger işidüben dire ögini (SN, 44. 4)//Anı düşman işidüp âh eyleye (SN, 29.11). Seni bulmayup olmasun incine (SN, 114.9)//. 3.b. "-madın"lı ve "-mayın"lı zarf-fiiller "-mayınca, -madıkça, -madığı takdirde' anlamında hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Yüzüm görmedin şabr idemez-idüñ (SN, 133.12). //Bu kamu belâ sehldür bilmeyin (SN, 234.10).

Tarz İfadesiyle: 1.a) "ile" çekim edatının "sayesinde" "-den" ve "şekilde" anlamlarında teşkil ettiği edat grupları hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Bezendi anuñ-ıla ol tâc u taht (SN, 239.4)//Bunu cân u gönül-ile sevdiler (SN, 239.11)//Bu resm-ile gölge birahtı suya (SN, 108.6)//. 1.aa. "İle" edatı Türkçe isim-fiille (düşürülmüş veya düşürülmemiş) ve Arapça isim-fiille "-arak, -mak suretiyle" anlamında birleşik zarf-fiil teşkil etmektedir: Uymağ-ıla Hâk rızâsın bulalar (GN, 82b. 50). Birliğ (etmek) -ile Hâk rızâsın bulalar (GN, 82b.53)//Emr-ile ol toprağı kıldı diri (GN, 93b. 16)// 1.b. "İlerü" çekim edatının "-den üstün, -den üstün surette" anlamında teşkil ettiği edat grubu hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Dükelinden ilerü gördük sizi (SN, 56.12)//. 1.c. "Tâ" çekim edatının (ön ed.) teşkil ettiği edat grubu "-î olarak" anlamında hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Uçmaqlık uçmağda kalalar tâ ebed (YZ, 64.3)//. 1.d. "Taşra" çekim edatının "-den hariç (olan), -den dışta (olan), -den dışta sayılacak" anlamında teşkil ettiği edat grubu sıfat olmaktadır. İki dürlüden taşra olmaz adam (SN, 367.4). Bu ikiden taşra hod kişi muhâl (GN, 89b. 37). (Not:- "taşra" için "dışta olma/dıştalık" ifadesini kullanmak belki daha uygundur)//. 1.e. "Üzre" edanın "üstüne, -(n)e gelecek şekilde" anlamında teşkil ettiği edat grubu hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Yüzi üzre çok urur anı dede (YZ, 17.2)//. 2. "Ki/kim" bağlaçları yardımcı cümleyi ana cümleye bağlamaktadır: Cihanda bugün resm eyle gider/Ki öküş kişi Türki'ye meyl ider (SN, 24.3)//Şöyle döger kim şanasın öldürür (YZ, 17.3)//. 3."-a"lı, "-arak"lı, "-ı"lı, "-ıcağ"lı, "-u"lu, "-uban/-ubanın/-ubanun"lu ve "-up"lu zarf-fiiller "-arak, -mak suretiyle" anlamında hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Havadan kuslar gelür uça iner (YZ, 43.2)//Giderüm küyerek anı bilürem (SN, 177.14)//Vardılar gözlerinden yaş ağıdı (YZ, 80.7)//Buyurdu getürüñ şu tuthunları/Ki tutdılar uğraşıcak çeri (SN, 187.4)//Başın götürüp ağlayu söyledi (SN, 45. 2)//Giderdi yüzün tutuban Allah'a (SN, 11.7). //Özi göynüp ol sözleri diñledi (SN, 134.8).

Tezlik İfadeli Tasvir Fiili (Birleşik Fiil): 1.a. "-a"lı zarf-fiil "gel-" ve "getür-" yardımcı fiilleriyle; "-ı"lı zarf-fiil "gel-" ve "vir-" yardımcı fiilleriyle;

“-u”lu zarf-fiil “gel-”, “gör-” ve “vir-” yardımcı fiilleriyle tasvir fiili oluşturmaktadır: Gözi kıan tolageldi n’ola halı (SN, 277.9). Anı egle vü göflin alagetür (SN, 323.11)//Ki olmaya kişi şataşıgele (SN, 155.7). Anı baña eydivirgil söylegil (YZ, 91.14)//Uyanugelür Zelîhâ uyhudan (YZ, 23.14). Bunuñ yirine öldürügör bizi (SN, 303.8). Kıkadı kıapup kıoyuvirdi atı (SN, 249.3)//. 1.b. “-a”lı zarf-fiil “düş-” ve “gel-” fiilleriyle: “-up”lu zarf-fiil “var-” fiiliyle yarı tasvir fiili yapmaktadır: Çü zulmat başa düşdi nûr-ı şara (SN, 230.14). Çıka geldi gevherler alubanın (SN, 322.14)//Çadırdan içerü düşüp varur şarp (SN, 225.11).

Uygunluk İfadesiyle: “ile” edatının “-e” göre, -e uygun olarak” anlamında oluşturduğu edat grubu hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Çünkü düzdi mülki bu tertîb-ile (GN, 88b.10).

Uzak Bulunma İfadesiyle: “ayrı” çekim edatının “-den uzak” anlamında oluşturduğu edat grubu hâl zarfı ve yüklem ismi olmaktadır: Andan ayrı olmasun öñden şöña (GN, 97b.57)//Ki benden ayırudur ol kıamu hûblaruñ canı (GN, 82.5).

Üsteleme İfadesiyle: 1.a. “Andan sonra”, “dahı”, “dahı hem/hem dahı” ve “hem” bağlaçları “üstelik, ayrıca, hem, hatta” anlamında cümleler arasında yan yana bağlantı kurmaktadır: Yalan bitı yazduñuz utanmayı/Andan şöña hem Tañrı’dan kıorkmayı (YZ, 88.2)//Cümlesini vire biz almayavuz/Dahı yüz biñ ancaya kıalmayavuz (GN, 90a.54)//İgen maşlahat bilgil ü çok şavâb/Bize dahı hem andan ola şevâb (SN, 233.6)//Ağladam ben Ya’kıb’ı görmez ola/Hem yirinden kıavzanup şırmaz ola (YZ, 90.14). //Ki gürbüzlik güc-ile bitmez iş/Velî ‘aql u tedbîr- ile bitmez iş (SN, 176.12)//. 1.aa. “Andan” bağlama edatı aynı anlamda bağlı grup oluşturmaktadır: Yigitlig ü ‘ışkı ola andan süci (SN, 127.9)//. 1.b. “Bile” bağlama edatı aynı anlamda fiili aynı olduğu için kullanılmayan yardımcı cümleye ana cümle arasında yan yana bağlantı kurmaktadır: Begini kıonuhlaya ilin bile (SN, 67. 2)// 1.c. “Nitekim” bağlama edatı “nasıl ki, -dığı gibi” anlamında cümleler arasında yan yana bağlantı kurmaktadır: Nitekim kıuruda olur canavar/Deñizde dahı hem anuñ bigi var (SN, 195.10).

Vasita İfadesiyle: “birle” ve “ile” çekim edatlarının “-(n) ı/-(y)ı vasita ederek/edinerek, vasitasıyla” anlamında oluşturdukları edat grupları hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Yiñi birle Süheyl sildi yaşın (SN, 310.7)//Şanur ‘aybını kıon-ıla örtiser (SN, 15.12). Genci genc-nâme-y-ile buldı bulan (GN, 91a. 21). Eli-y-ile ‘aklı evini yıkar (SN, 16.11).

Vakitleme İfadesiyle: “-dukça”lı zarf-fiil “her...-ınca, her...-dıkta/-dığında/-dığı zaman” anlamında zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Ol âh itdükçe yüregümi yarar (SN, 41.2).

Yer-yön İfadesiyle: Bu ifadeyi taşıyan edatların hepsi de yanlarında belirteceğimiz anlamlarda oluşturdukları edat grupları yer-yön zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: 1.a. “Aşa” ve “aşağa”, “-den aşağı” anlamında: Şaçarıdı toprak başından aş (SN, 265. 2)//Boğazdan aşğa yudılmaz yudım (SN, 3.1)//. 1.b. “İçeri”, “-den içeri” anlamında: Bular kapudan içeri giricek (SN, 146.7)//. 1.c. “Öte”, “-den ileri” anlamında: Bir oğ urdı geçdi geyikden öte (SN, 191.14)//. 1.d. “Sıra”, “boyu, boyunca” anlamında: Yol sıra gider-iken bunlar kamu (YZ, 67.6)//. 1.e. “Dapa”, “karşı”, “sarı” ve “togru”, “-e doğru” anlamında: Beşir dapa dönübeni çağırur (YZ, 14. 4). Girdiler Mısır’a dapa ol tañlarak (YZ, 64.10)//Ata biner Yûsuf’a karşı varur (YZ, 19.3)//Habeş dutdı mağrib şaru kaçış (SN, 237.9)//Ulu Tañrı’ya togru dutdı yüzün (SN, 364.3)//. 1.ea. “İle” de kendisini pekiştiren “karşı”yla birlikte aynı anlamda olarak: Turutdılar ol kavm-ıla karşı (SN, 325.12)//. 1.f. “Üzre”, “üzerine, üstüne, -e doğru” anlamında: Çü havz üzre añsuzda kıldı nazar (SN, 36.3)//p 1.g. “yaña”, “-den tarafa, -e doğru” anlamında: Yûsuf’ı Mısır’dan yaña koyalum (YZ, 101.12)//. 1.h. “yokarı”, “-den yukarı” anlamında: Bu felekden yokarı seyri geçer (GN, 85b.55).

Yer-yön ve Bulunma İfadesiyle: “Taşra/daşra” edatlarının “-den dışarıda” anlamında oluşturdukları edat grupları dolaylı tümleç olarak fiile bağlanmaktadır: Gendüzinden taşra nesne bulmaya (GN, 87a. 52)//Şehrden daşra her biriñüz ev kılun (YZ, 100.2).

Yer-yön ve Bulunma İfadesiyle: “Yaña” edatının “-den taraftan” anlamında oluşturduğu edat grubu dolaylı tümleç olarak fiile bağlanmaktadır: Bakup gördi Çin’den yaña kopdı toz (SN, 169.3). Ki şardan yaña kopdı gavğa katı (SN, 238. 4).

Yer-yön ve Yönelme İfadesiyle: “Daşra” edatının “-den dışarıya” anlamında oluşturduğu edat grubu dolaylı tümleç olarak fiile bağlanmaktadır: Kapudan daşra iledür kor anı (YZ, 102.12).

Yetinmezlik ve Beklenmezlikli İlâve İfadesiyle: “Degül” ve “degül...hem” bağlaçları “değil..bile, değil...hatta..bile” anlamında karşılaştırılan iki isim unsurundan birincisine yetinmezlik; buna bağladıkları ikicisine de beklenmezli bir ilâve ifadesi kazandırmaktadır: Degül süci ağumıssa içedüm (SN, 309.12)//Degül düşmene dosta hem dimegil (SN, 266.10).

Yönelme İfadesiyle: 1a. “Dapa” ve “ile” edatlarının “-e” anlamında oluşturdukları edat grupları dolaylı tümleç olarak fiile bağlanmaktadır: Rûbil dapa sığındurdı gendüzin (YZ, 5.11). Buyurur zindan dapa ileddürür (YZ, 79. 2).//Benüm Tañrı-y-ıla çü ‘ahdum budur (SN, 369.3). Kendü gibi bir şu-y-ıla irişür (GN, 83b.13).//. 1.b. “Üzre” çekim edatının “üzerine, üstüne, -e” anlamında oluşturduğu edat grubu dolaylı tümleç olarak fiile bağlanmaktadır: Du’â kıluban qodı yir üzre baş (SN, 138.1). Hon-salâruñ başınuñ üzre konar (YZ, 43. 2).//. 1.c. “Yaña” çekim edatının “-den tarafa, -e” anlamında oluşturduğu edat grubu dolaylı tümleç olarak fiile bağlanmaktadır: İlünden yaña hem gidemez-idüñ (SN, 133.12). Anuñ-ıla varuruz senden yaña (GN, 88a. 53). Tevbe kılar döner Tañrı’dan yaña (YZ, 59.1).

Zamandaşlık İfadesiyle: 1. “Çünkü/çünkü/çün/çü”, “kaçan/ kaçan kim”, “meger/meger kim” ve “tâ ki/tâ kim” bağlaçları “vaktâ ki, ne zamanki, -ınca, -dıkta/-diğında, -dığı zaman” anlamında yardımcı cümleyi ana cümleye bağlamaktadır: Çü taldı tokuz ay geldi habar (SN, 28.12).//Çünkü bir yıl Yûsuf’a oldu tamâm/Geldi Cebra’il aña ‘aleyhi’s-selâm (YZ, 47.13).//Kaçan kim elüm gögsine ururam/Yavuz görürem hâlini añlaram (SN, 49.14).//Kaçan vara benden saña bu biti/Şükr kıl Tañrı’ya dün gün qatı (YZ, 93.14).//Meger kim birez baş kaldırdı/Şahı görüp utanuban tırdı (SN, 83.1).//Gözgüye baqdı-y-ıdı Yûsuf meger (Şûratın görür aña qalur ‘acab) (YZ, 13.12).//Şacı biligin tâ kim atdı kemend/Bırahdı boynuma biñ dürlü bend (SN, 105. 5).//Tâ ki dörd yârı dirildi bir yire /Cümle baş indürdi ol servere (GN, 81b. 25).//. 2. “-a”lı, “-dukda”lı, “-ıcağaz”lı, “-ıcak”lı, “-ınca”-lı, “-ıncagaz”lı, “-ıncak”lı, “-ışın”lı, “-uban/-ubanın”lı ve “-up”lu zarf-fiiller “-ınca, -dıkta/-diğında, -dığı zaman” anlamında zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: Cevâb eyle virdi yüzini göre (SN, 115. 6).//Ecel geldükde lâbüd gidesi (YZ, 99. 9).//Yûsuf anı göricegez ağladı (YZ, 33.3).//Bahâr olıcağ tañla gözüñi aç (SN, 7.4).//Qazâ âdemîye irince durur (SN. 275..10).//Şabâh olıncagaz örü tırdılar (SN, 58.13).//Ol toğıncağ bütler oldu ser-nigûn (GN, 81a.10).//Ol hod bize eydivirür görşin (YZ, 3.6).//Qalurlardı yüzini görüben taña (SN, 12.1).//Vezîr işidüp bu sözi şâd olur (SN, 43.13).

Zıtlık İfadesiyle: 1a. “İle” edatı isim-fiille “-mekle birlikte, -mesine rağmen” anlamında birleşik ulama zarf-fiili oluşturmaktadır: Bir işitmeg-ile aña virdi can (SN, 76. 3).//. 1b. “İle” çekim edatı “-e rağmen, bilinmesine rağmen, bilindiği halde” anlamında, düşürülmüş bulunan “olmak/bilinmek/bulunmak” isim-fiilinden veya “olduk(u)/bilindik(i)/bulunduk(u)” sıfat-fiilinden sonra gelerek birleşik ulama zarf-fiili oluşturmaktadır: Velîkin seni qamu şuçuñ (olmak/olduk-ı-y-)-ıla/Bağışlamışam işbu şâha hele (SN, 151.14).//. 2.a.

“Ammâ”, “çün/çü”, “evit”, “hele”, “hoz/ho”, “hoş”, “illâ/illâ kim/ille”, “ki”, “lîkin/lîki/lîk/velîkin/velî”, “meger/meger ki”, “nitekim”, “pes”, “uş”, “u/vü” (“u/vü” için “fakat” yerinde kullanılmıştır demek daha uygundur), “v’eger ni”, “yahod” ve “yoksa” bağlama edatları “fakat” anlamında cümleler arasında yan yana bağlantı kurmaktadır: Uyıdıldı ammâ çün uyanısar/Göresin ki nice oda yanısar (SN, 223. 4)//Aña çâre vardır çün degüldür ölüm (SN, 47. 2)//(Eger kaçıya v’eger üşene/Bilin kullıguña gerek kuşana) Dilümüzce bir nükte didi evit (SN, 152.11)//(Aña benzer ol düzebile meger) Hele dürişem nitekim ola güç (SN, 247.7)//İdindi anı gendüzine konuk/Hoz olası-y-ıymış gözine konuk (SN, 290.14)//İnanmazsın indi bize, hoş budur (SN, 145.12)// Sözüm vardır illâ diyimezvenin (SN, 323.10)//Giderler ki yoğıdı bir pulları (SN, 318. 9)//Bilür lîk rüsvây anı kılmaz ol (SN, 6.7)//Güneş baş götürdi velî şâh-ı Çin/Başın götürimez ü tokır için (SN, 165.13)//Ne kim ‘ömr geçdise vardı yile/Meger bu iki gün ki sinüñ-ile (Geçürdüm anuñ çeşnisin bulmuşam) (SN, 81.8)//Ya’mı kim ol ‘aql u dil rûhânıdır/Nitekim bu nefis ü ten cismânıdır (GN, 85b. 51)//(Ol kişiler kim imamsuz kaldılar/Bellü bilüñ kim imamsuz kaldılar) Pes bu ‘ışkdur ‘Âşık’a kirtü imam (GN, 84a. 2)//Ol kişi eydür altun aqçam yok durur/Uş bilemce kella kumaş çok durur (YZ, 15.7)//Bunu itdi vü itmek yig-idi (SN, 159. 9)//(Ol ki hiç ögüt aña hâcat degül/Kanda kim bulsa kılar haqqı kabûl) Yâhod ol kim küfr ü îman biledür/Geh gelür îmâna geh küfr-iledür (GN, 92a.18)//. 2.aa."lîk" aynı anlamda bağlı grup oluşturmaktadır: Kılınç eyleyen lîk yüz döndüren (SN, 188.8)//. 2.b. “v’eger ni” ve “yohsa” bağlaçları “yoksa, oysa, halbuki, fakat” anlamında cümleler arasında yan yana bağlantı kurmaktadır: Yüzünü ol anuñ-içün açmadı/V’eger nî aña bahmağa kaçmadı (SN, 117.12)//Anuñ-içün yimedük şimdi aşı/Yohsa kemürürdük aklıktan taşu (YZ, 72.14)//. 3.a. “-a”lı, “-ıcağ”lı, “-u”lu, “-uban”lı ve “-up”lu ulama zarf-fiilleri “-r/-miş iken, -dığı halde, -mesine rağmen, -r/-dı/-miş-se fakat” anlamında kip eki ana cümledeki ile aynı olan yardımcı cümle çekimli fiili yerinde bulunmakta ve ana cümle ile yan yana bağlantı kurmaktadır: Ki gözi göre kırdu kıya kıynına (SN, 217. 2)//Nite gitmedi görücek anları (SN, 143. 6). Yigitlene kişi olıcağ kararı (SN, 274.11)//Ögüt virmiş Zelha’ya dönmiş girü/Kaçımadın Zelha’ya anı görü (YZ, 39. 4)//Bulmayalar isteyüben öküş (SN, 377.11). Ne ekerseñ bitiben gelmez işe (GN, 97a. 56)//Eger sen gidüp ben kalur-ısam bayık (SN, 53. 4). Ol didügin ol işidüp almadı (GN, 85a.10). Ger nefes gidüp girü gelmez-ise (GN, 93a.15)//. 3.aa. “-a”lı zarf-fiil “-mek fakat, -mesine rağmen” anlamında işlevini yüklediği isim-fiille ulamalı grup oluşturmaktadır: Oda cânı göz göre atmağ budur (SN, 300.14)//. 3.b. “i-ken”li zarf-fiil “(ol)duğu hâlde, (ol)masına rağmen, -dı/-miş fakat” anlamında kip eki ana cümledeki ile aynı yahut ona yakın olan yardımcı cümle çekimli fiili yerinde bulunmakta ve ana cümle ile yan yana bağlantı kurmaktadır: Sevindi vü ölmüşken oldu diri (SN,

- gel-ecekti (<gel-ecek i-di) çekiminin yapısı incelenirken

gel- → fiil

- ecekti → “Gelecek zaman(ın hikâyesi, 3. Teklik kişi)” (veya -ecek sıfat-fiil, *i-* ek-fiil, *-di* hikâye çekimi) olarak verilmektedir.

- gel-ecek ol-du’da ise

gel- → fiil

gel-ecek → bu fiilin *-ecek* ile yapılmış sıfat-fiil (partisip) hâli,

ol-du → *ol-* fiilinin “görülen (bilinen) geçmiş zamanı” olarak gösterilir.

Yani yukarıdaki çekimler, gramerimizde iki ayrı zaman olarak değerlendirilirler. “gel-ecekti” yapısında zaman, gramerlerimize göre “gelecek zaman”dır, “gel-ecek oldu”da ise “geçmiş zaman”dır. Oysa, ikisindeki *-ecek* de aynı *-ecek*’tir (sıfat-fiil). İkisinde de *-ecek* üzerine fonksiyonlu birer morfem olarak müstakil fiiller (*i-* veya *ol-*) getirilmiştir.

Buna benzer bazı yapılar hakkındaki önerilerimizi şöyle gösterebilir.

i-(< er-) fiili ile

Kullanılışı	Önerilen Adlandırma ZAMAN	KİP	Kullanılagelen Adlandırma
<i>iç-er i-di</i>	geçmiş (görülen)	terk edilmiş alışkanlık	Geniş Zamanın Hikâyesi
<i>iç-er i-miş</i>	geçmiş (duyulan)	terk edilmiş alışkanlık	Geniş Zamanın Rivayeti
<i>iç-ecek i-di</i>	geçmiş (görülen)	gerçekleşmemiş niyet	Gelecek Zamanın Hikâyesi

görülür. Olmak fiili bir yandan adlara ve sıfatlara gelerek birleşik fiil tabanları meydana getirmekle birlikte (bk. § 278 *iyi olmak, baba olmak*) bir yandan da cevher fiili eklerine benzer bir tarzda bazı sıfat fiillere gelerek oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikler yaratmıştır: *Öğrenmiş olmak, gelir olmak, iştizmek olmak, satacak olmak* gibi. Türkçenin fiil tabanı kadrosunu daha da çeşitlendiren bu birleşiklere karmaşık fiil (verbe complexe) adını veririz. Yapıldıkları sıfat fiillerin ait oldukları zaman kesimlerine göre anlatım kazanan karmaşık fiiller üç çeşittir: 1. Öncelik fiilleri (verbe antérieur), 2. Başlama fiilleri (verbe inchoatif), 3. Niyet fiilleri (verbe intentionnal). A. Öncelik Fiilleri: Geçmiş sıfat fiili (-miş sıfat fiili) ile yapılırlar. *Anlamış oldum. Görmüş oluyorsunuz. Bitirmiş olacağız.* B. Başlama Fiilleri: Geniş zaman sıfat fiili ile yapılırlar. *Gelir oldum. Utanır olmuş. Yalvarır olacaklar.* C. Niyet Fiilleri: Gelecek zaman sıfat fiili ve hâl sıfat fiili ile yapılırlar. *Verecek olmuşsun, almamış. Oturacak oldular, sonra vazgeçtiler.* (*Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. baskı, Ankara 1995, s. 482-486)

ol- (< bol-) fiili ile

Kullanılışı	Önerilen Adlandırma		Kullanılagelen Adlandırma
	ZAMAN	KİP	
<i>iç-er ol-du</i>	geçmiş (görülen)	yeni başlamış alışkanlık	////////////////////////////////////
<i>iç-er ol-muş</i>	geçmiş (duyulan)	yeni başlamış alışkanlık	////////////////////////////////////
<i>iç-ecek ol-du</i>	geçmiş (görülen)		////////////////////////////////////

1989 yılından beri lisans üstü programlarda yürüttüğümüz derslerde, öğrencilere bu yöndeki görüşlerimizi anlatmakta ve bu noktalardan hareketle Türkçede ne kadar “Birleştirilmiş Zaman ve Kip Çekimi” elde edebileceğimiz yolunda denemeler yaptırmaktaydık. Bu denemeler sonunda, Türkçedeki zaman ve kip çekimleri tablosu 30 başlık (5 zaman + 4 kip + bunların hikâye, rivayet ve şartları) olarak değil de, 100'den fazla olarak ortaya çıkmaktadır.

100'ün üstündeki çekim şekillerinden bazıları 6 ayrı kişi ile (1., 2., 3. teklik ve 1., 2., 3. çokluk) çekimlenememektedir. O türlü olanlar özel kullanımlar olarak düşünülüp tablolara sokulmayabilir. Ama, 6 ayrı kişi ile, aynı fonksiyonu gösterecek şekilde çekimlenen yapılar belirlenip “Fiil Zaman ve Kipleri” tablolarına dahil edilebilir, kanısındayız.

SONUÇ

Hem ana dili öğretimimizde çıkan zorlukları, hem de yabancılara Türkçe öğretirken içine düştüğümüz yanlışlıkları ortadan kaldırabilmek için, Türkiye Türkçesindeki fiil zaman ve kip çekimlerini yeniden incelememiz ve ayrıntılı sınıflandırmaların bulunduğu tablolar geliştirmemiz gerektiği ortadadır. Konunun burada, gramercilerimizin görüş, öneri ve eleştirilerine sunulabilmesi için, deneme niteliğinde birkaç başlık sunmak istiyoruz. Bu tabloda kip ve zaman çekimlerinin adlarını da belirtmek istemiyoruz. Ayrıca, bunların sadece birer fonksiyon göstermediği de bilinmelidir. 6 ayrı kişi ile çok sayıda örnek cümle üzerinde yapılacak farklı incelemeler, yapıların en baskın fonksiyonlarını ve en doğru adlandırmalarını belirleyecektir. Yapılacak eleştiri, öneri ve çalışmalar sonucunda, mevcutlardan daha doğru tablo ve adlandırmaların elde edileceğini umuyoruz.

6)//Nakâş aña didi ki hey zinhâr/Öğüñ dir bola kim Nevbahâr (SN, 110. 6).///
 18. Reddetme İfade Edenler: hâşâ kim, yoğ: Sözüme yalah hâşâ kim qaravan (SN, 326.8).//Ki yoğ gitmegil bunda durğıl bir ay (SN, 137.1).///. 19. Sitem İfade Edenler: hele, şâbâş/î şâbâş: Bu senden ne konşılığ-ıdı hele (SN, 175.11).//Uş indi ki oldum saña qaravaş/Uşanduñ hem eyle gerek î şabaş (SN, 133.13).///. 20. Sorma İfade Eden: qanı: çağırdı kim yâ Yusuf qandasın qanı (YZ, 40.2).///. 21. Şaşma İfade Eden: zihî: Eñ öñdin ayağ tutdı atasına/Zihî kız neler itdi atasına (SN, 143.4).///. 22. Şüphe, Tereddüt, Merak ve Sorma İfade Eden: mı/mi: Dir-idi ‘acab bu baña düş midür (SN, 118.4)¹¹.///. 23. Şükür ve Kanaatkârlık İfade Eden: şükür: Şükür hoş geçer kamudan hâlumuz (SN, 22.3).///. 24. Şükür Ve Kanaatkârlık Telkin Etme İfade Edenler: şükür/şükür kim: Şükür mâluñ u ni’metüñ çokdur (SN, 267.11).//Şükür kim yigitsin ü hem sağ u selâmat (SN, 280.9).///. 25. Şükür Ve Minnet İfade Edenler: şükür/şükür kim/hezârân şükür/zihî şükür: Şükür ol Çalab’a kim baña uş yârımı virdi (SN, 119.7).//Şükür kim zâyî’ olmadı emek (SN, 123.5).///. 26. Tasdik İfade Eden: belî: Melikzâdeler her hünerden belî/Gerek kim habar-dâr olalar, velî Yaraşur ki tuta kopıcak kuşah) (SN, 345.13).///. 27. Tembih İfade Edenler: ha/ha ki, hele, sakın/sakın kim, zinhâr: Elif bigi ha toğru ol zinhâr (SN, 20. 6).//Atun dañı hem bile olsun hele (SN, 220.4).//Sakın kim açılmasun işbu busu (SN, 127. 4).//Dünyeyi görüp şakın aldanmağıl (GN, 85b. 5).//Benüm cânuma sen kıymağıl zinhâr (SN, 49.1).///. 28. Temenni İfade Edenler: hele, inşa’allah/inşa’allah kim, keşke/kâşki/kâşke/î kâşke, n’olaydı/n’olaydı ki/n’ola kim, şalla: (Dileseñ ben anı saña viredüm/Güvencüm gözüm göre iredüm) Hele böyle ulaşmış oladı/Biz ummaduğumuz bir iş oldu (SN, 342. 2).//İnşa’allah mübârek ola üstine (SN, 378. 6).//İnşa’allah kim tene qarılmaya (GN, 86a. 20).//Cihanda ben î kâşke olmayadum (SN, 133. 8).//Öginde geçer keşke görmeyedüm (SN, 217.9).//Kâşki yüzini göricek öleydüm (YZ, 31.6).//N’olaydı ki bañam ço bilsün idi (SN, 97.6).//N’olaydı eger gizleyeydüñ beni (SN, 127.15).//N’ola kim çıkıbile bir yañarah) (SN, 298.11).//Didi görmeyem şalla ayruğ kışu (SN, 238.2). Gezelüm Çalab şalla kolay vire (SN, 41.9).///. 29. Teşvik İfade Eden: hele: Gücüñ yitdüginde hele var düriş (SN, 289.13).///. 30. Uzak Tutma İfade Eden: hâşâ/hâşâ ki: Anuñ sözini hâşa nite şıyam (SN, 139.8).///. 31. Ümitsizlik Ve Ayrılık Acısı İfade Eden: heyhât: (Göñlüm ilini yihmağ u obarmağ için/Her menzile bağ bağlu dutar vâkı’a vü nâmı) Heyhât yine luğ idüben Tañrı Ta’âlâ/Yâruma irişmege beni diri koya mı (SN, 190.3).///. 32. Üzüntü İfade Edenler: âh, dirîğ/î dirîğ/dirîğâ/î dirîğâ/dirîğâ ki, hây, hayf/î hayf/zihî hayf ki/zihî hayf kim, vah, vây: Civâb eyle virdi ki yañıldun âh (SN,

11 Bu örnekte “acab” soru cümlesi kuran “mi”yi -bugün “mı/mi/mu/mü” soru eki diye andlandırılıyorsa da aslında ünlem edatıdır- pekiştirmektedir.

313.8). Velî n'idelüm î dirîgâ vü âh (SN, 359.15)//Atam gör benimle n'itdi dirîg/Ki kem nesneyi nice tutdı dirîg (SN, 32.10)//Dirîgâ esirgeyicim yok benim (SN, 93.10)//Anuñ-içün ağlaşdılar hây hây (SN, 332.3)//Hayıf geri beni yiyeler añsuzın (SN, 195.3)//Zihî hayf ki yigitlik ohtı degül (SN, 372.2)//Şunuñ bigi garķ olmışam vah n'idem (SN, 13.11)//Civâbında eydür kanı 'aql u rây/Ki divşüreven n'ideyim vây vây (SN, 82.13)///. 33. Yakını İşaret ve Dikkat Çekme İfade Edenler: çah, hele, uş, uşda/uşta/işde/işte: Sözüñ togrusu buncadur çah kuluñ (SN, 153.7). Çah ol şûrata karşı dâymâ/Günini geçürürdi fırsat uma (SN, 264.1)//Çü Kaytâs işitdi didi hele/Bu şûrat ben ol gördüğüm kız ola (SN, 263.7)//Süheyl aña uş böyle virdi cevâb (SN, 134.11)//Gözüm görür uşda söyler dilüm (SN, 8.11)//Şaruñ üstine geldi uşta alır (SN, 64.15)///. 34. Yemin Verdirme İfade Eden: billa: Didi billa kuluñ degül mi senüñ (SN, 152.13).

AÇIKLAMALAR

1. Birden fazla sınıfta kullanılanlar: a. Edat ve bağlaç olarak kullanılanlar: bile, birle, çü, çün, dahı? ile, ilen, niteki, nitekim, tâ; b. Edat ve ünlem olarak kullanılan: cah; c. Bağlaç ve ünlem olarak kullanılanlar: hele, pes, uş, ya (Farsça asıllı olan), ya'nı, yoh, yoksa.

2. Başka türlerde de kullanılışı olanlar: a. Zarf kullanılışı olanlar: anuñ-içün, artug, ayru, berü, bile, çi, çü, dakı, ha, hele, hem, ho, hod, hoz, illâ, ille, imdi, kaçan, karşı, meger, meger kim, niçeme, nitekim, öñ, öñdin, öte, pes, soñra, taşra, uş, velî, zinhâr; b. İsim kullanılışı olanlar: artuh, artuk, aşaga, dirîg- hayf, yaña, yoh, yöre; c. İsim, sıfat ve zarf kullanılışı olanlar: acab, ayruh, togru; d. İsim, sıfat ve zamir kullanılışı olan: girü; e. İsim, zarf ve zamir kullanılışı olan: ayruk; f. Sıfat ve zarf kullanılışı olanlar: çah, çak, dahı, hoş, zihî; g. Zarf ve zamir kullanılışı olanlar: ayrug, kanı; h. Zarf ve fiil kullanılışı olan: ola; ı. Bağlama zamiri kullanılışı olanlar: ki, kim.

3. "ki/kim" in bağlama zamiri olarak kullanımına örnekler: İlla ol kim ma'nıdur gelmez dile (GN, 96b. 22). Ne ki gücüm varıdı hiç kalmadı (YZ, 80. 4)//Ne kim perde var-ıdı götürdiler (SN, 93. 2). Ne ki gördüñüz hikâyet eyleñüz (YZ, 81.2)//Neye kim şunarsam irişür elüm (SN, 292.11)///Şu kız kim didiler baña yâr-ıdı (SN, 330.12)//Bu sözi ki didüm göñülden direm (SN, 293.6). Câm kim Tañrı begendi kim yire (GN, 81a. 45)//Şu yirde ki Hâķ'dan 'inâyet olur/Kişi her ne kim ister-ise bulur (SN, 333.9). İşbu söze kim didüm tanuķ nedür (GN, 84b.7)///Göñül kalmadı kim oda yanmadı (SN, 82.8). Mecâlî yoğ-ıdı ki tura örü (SN, 355.2)//Hüner kıomamışdur ki bilmez anı (SN, 86.14). Döküldi yire ol kadar kanlu yaş/Ki yiri götürren öküz oldu yaş (SN, 365.4). Bir

söz eydem kim şekerden şatlurak (YZ, 2.3)//Ol araya geldi kim oldu karar (SN, 158.12). Hâcatum vardır benim şol du'aya/Ki kılasın Hâk bunı yarlıgaya (YZ, 47. 8)//Boyu şanavber ağacı ki bulmuş ola kemâl (SN, 101.2). Özi bir perî kim tutar oğ u yay (SN, 197.11). Kavum dirnegi şol kadar çoğ-ıdı/Ki igne atası yir yoğ-ıdı (SN, 353.10)///Pes andan ki Çin'e sefer iderven/Ataî tapusına bile giderven (SN, 201.1). Bunı didi vü ağladı zâr u zâr/Şu deñlü ki esirgedi şehriyâr (SN, 309.1). Dahı yüz biñ anca ni'met dünyede/Kim yaradı Pâzişah geldi ada (GN, 92b.18). Hayran olur her yire kim varuban (YZ, 101.1)

4. "Dahı?" edatı ile ilgili olarak "sonralık ifadesiyle" kullanılan edatları örneklendirirken dipnotta açıklamada bulunduk.

5. Tezimizde gramerlerin etkisiyle nöbetleşelik (alternative) ifadeli bağlaç olarak incelediğimiz "gâh...gâh/..."a bu özetleme çalışmasında yer vermedik; çünkü şimdiki görüşümüze göre "gâh...gâh", "bazen...bazen" v.s., tekrarlanmış zarflar olup içinde bu şekilde yer aldıkları birleşik cümleler sıralama, zıtlık vb. ifadelerle yan yana sıralı veya bağlı cümlelerdir.

"gâh...gâh/..." ın kullanılışlarına örnekler: a. Zıtlık ifadesiyle yan yana bağlı cümlelerde: Gehî oşar u gâh gâh incidür (SN, 178. 5)¹¹//. aa. Zıtlık ifadesiyle yan yana sıralı cümlelerde: Geh urdum kılıç geh itdüm kılınç (SN, 355.15). Geh aşlınca qalur gâh qalmaz (SN, 371.3). Geh gelir îmâna geh küfr-iledür (GN, 92a.18)//. ab. Zıtlık ifadesiyle sıralı grup oluşturmuş zarf-fiil cümleleri gruplarında¹²: Gehî fikre batup gehî şâd olup (SN, 118.3)///. b. Sıralama ifadesiyle yan yana bağlı cümlelerde: Ki gâh yazam u gâh teferrüc kılam (SN, 21.11)//. ba. Sıralama ifadesiyle yan yana sıralı cümlelerde: Gehî yildiler gâh yügürdiler (SN, 318.11)//. bb. Sıralama ifadesiyle sıralı grup oluşturmuş zarf-fiil cümleleri gruplarında: Geh ağlayu gehî saçın yola (SN, 194. 6)///. c. Fiili aynı olduğu için biri düşürülmüş çakışmalı cümlede: Geh eyelük gâhî yavuzlıq karar (SN, 178.1). Geh urur yirde vü geh gögde qadam (GN, 93b. 38).

6. "Ulama zarf-fiili" terimini Tahsin Banguoğlu'ndan (Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*) aldık; fakat Tahsin Banguoğlu bu terimi zarf-fiilin sıralama ifadesi için kullandığı hâlde biz, ifadesi ne olursa olsun fiille yan yana bağlantılı olan bütün zarf-fiiller için kullanıyoruz.

¹¹ Bu örnekteki "u" bağlama edatı "fakat" yerindedir.

¹² Yani girişik değil, tümlene tarz söz konusudur: gitmek gelmek gibi. "gitmek ve gelmek/bazı günler fikre batup, fakat bazı günler şad olup" şekillerinde olsa bağlı grup (tümlene); "gidip gelmek/gitmişken görememek" şekillerinde olsa ulamalı grup (girişik tarz) olur.

TEKLİFLER

1. Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde cümle unsurlarını anlatırken bağlaç ve ünlemler ile ünlem gruplarına “esas hareketle, fiille ilgili olmayan ve cümleye sadece ilâve edilmiş bir durumda bulunan unsurlar olduğundan”, “cümle dışı unsurlar” demektedir. Bize göre ise söz konusu unsurlar, cümlede yer aldıklarından ve cümleye bir mana nüansı kazandırdıklarından (sen de gel örneğinde olduğu gibi), “dolaylı cümle unsuru”durlar.

2. Biz “girişik birleşik cümle”yi benimsiyoruz; bununla birlikte fiilimsi gruplarına hem cümle bahsinde -tabîî cümle bahsine fiilimsiler tek başlarına da dahil edilecektir- hem de kelime grupları bahsine yer verilmesi gerektiği görüşündeyiz. Fiilimsilerle fiilimsi gruplarının cümle bahsindeki ortak adı “cümlemsi” (önceden kullanılan bir terim); kelime grupları bahsindeki ortak adı ise “cümlemsi grubu” olmalıdır.

3. Bizim birleşik cümle tarifimiz şöyledir: Birden fazla hükmü birleştiren cümleye birleşik cümle denir. Birleşik cümlenin, en az iki cümleden oluşunu tümleme birleşik cümle; en az bir cümle ile bir cümlemsiden oluşunu da girişik birleşik cümledir.

Tarifte ana ve yardımcı cümleyi söz konusu etmeyişimizin bir sebebi, bazı durumlarda ana ve yardımcı cümleyi belirlemenin mümkün olmayışı; bir diğer ve asıl sebebi ise, cümlemsilerin de ana cümle yerinde bulunabilmeleri, dolayısıyla ana cümlemsi olmalarındır:

“Anlaşılmaktadır ki sürekli çalışıyor” cümlesi, tümlemedir. Bu, iki şekilde girişik olarak ifade edilir: a) “Sürekli çalıştığı anlaşılmaktadır”; b) “Anlaşılaçağı üzere/gibi sürekli çalışıyor”. Birincisinde ana cümle sonda olup cümlemsi ona özne olarak bağlıdır. İkincisinde ise başta yer alan birleşik ulama zarf-fiili “anlaşıldığı üzere” yahut “anlaşıldığı gibi”, ana cümlemsi olup (tıpkı tümleme şeklindeki “anlaşılmaktadır”ın ana cümle olması gibi) sondaki cümle bunlara özne olarak bağlıdır.

Bu alt alta bağlantılı örneklere ilâve olarak yan yana bağlantılılar için de çalışmamızda geçen örneklerden birkaçını mükerreren verelim: Yidi gövdeden karnını toyuru (SN, 272. 2). Bir kara bulut kopar gök gürleyü (YZ, 17. 4). Yalançılar tamuya düşer yanı (YZ, 88. 4). (Bu örneklerdeki zarf-fiiller de ana cümlemsi teşkil etmektedir).

Burada Őu hususu vurgulamak istiyoruz: Cümlemsi olmadan birleşik cümle kurulur; fakat cümle olmadan cümlemsilerle birleşik cümle kurulamaz, sadece grup oluşturulur. Çekimli fiille, dolayısıyla bir cümleyle yan yana bağlantılı bir ulama zarf-fiili cümlemsisi bile yalnız başına sadece bir zarf-fiildir yahut zarf-fiil cümlemsi grubudur. Bir yerde ulama zarf-fiili cümlemsisi teşkil ettiği hâlde başka bir yerde fiile zarf olarak bağı bir zarf-fiil cümlemsisi teşkil edebilir. Meselâ “koşup oynadı” derken “koşup”, “koştı” demek olup ulama zarf-fiildir ve ulama zarf-fiili cümlemsisi teşkil etmektedir (tabî “oynadı” ile teşkil ettikleri girişik birleşik cümle de “ulamalı cümle”dir); fakat “koşup gitti” derken “koşup”, “koşmak suretiyle” demek olup sadece zarf-fiildir ve sadece zarf-fiil cümlemsisi teşkil etmektedir. (Ulama zarf-fiillerinin isim-fiil, sıfat fiil ve kendi türlerinden olmayan zarf-fiillerle “ulamalı grup” teşkil ettiklerini de yeniden belirtelim.)

4. Bizce edilgen fiillerin -"gidil-", “gelin-” gibi geçişsiz fiillerden teşkil edilen edilgenimsi fiiller hariç - gramerce de mantıkça da özneleri kendilerinden teşkil edildikleri geçişli fiillerin nesnelidir. Bunu kabul etmeyip edilgen fiillerin özneleri diye teşkil edildikleri geçişli fiillerin öznelerine işaret etmek, edilgen fiilleri inkâr etmek demektir.